

KÜRESELLEŞME ÜZERİNE

Prof. Dr. Gülten Demir
Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu

•••

Özet

Küreselleşme üzerine yapılan çalışmanın ana eksenini, küreselleşme söylemlerinin üretim, sermaye birikimi ve uluslararası ekonomik ilişkilerde hangi tür dönüşümlerin sonucu olarak ortaya çıktığının araştırılması oluşturmuştur.

1970'li yıllarda belirginleşen bunalım konjonktüründe üretken sermaye verimlilik ve kâr oranlarını arttırmak üzere üretim ve pazarlama süreçlerini dünya ölçeğinde planlamaya başlamış, biriken para sermaye için de yeni değerlendirme alanları yaratılmıştır. Sonuçta hem parasal sermaye hem de üretken sermaye global alanda kâr arayışına yönelmiştir.

Dünya ticareti ve dolaysız yatırımlara ilişkin veriler üretimin dünya ölçeğinde entegrasyonu yönelişini destekler görünmektedir. Dünya ticareti dünya üretiminden hızlı artmakta, üretim yeri farklılıklarıyla açıklanabilecek olan sektör içi ticaret artış eğilimi göstermekte bu arada ülkeler arasında dolaysız yatırım akışının da hız kazandığı gözlenmektedir. Ancak veriler hem dünya ticareti hem de dolaysız yatırımların gelişmiş ülkeler arasında yoğunlaştığını, bu sürece sadece sınırlı sayıda az gelişmiş ülkenin katıldığını da açıkça ortaya koymaktadır.

On the Globalization

Abstract

The main axis of the research on globalisation has been formed by exploration on the kinds of transformation taking place in production, capital accumulation and international economic relations that have resulted in the globalisation debate. In conjuncture with the crisis becoming significant in the 70s, productive capital has started to plan the production and marketing processes on a global scale in order to increase efficiency and profit margins, whereas new fields for valuation has been created for accumulated monetary capital. As a result, both monetary capital and productive capital has begun to seek profit in the global market.

Data on world trade and direct investments seem to be supporting the trend of worldwide integration of production. World trade has been increasing faster than world production; in-sector trade has been showing tendencies to increase, which can be explained by differences in production places, whereas direct investment flow between countries has been gaining speed. However, data shows that both world trade and direct investment flow have been concentrated in developed countries, and only a limited number of under-developed countries have been able to participate in this process.

Küreselleşme Üzerine

GİRİŞ

Son yılların ekonomik ve toplumsal yazınında hemen her konu bir biçimde küreselleşme ile ilişkilendirilmiş, küreselleşme mevcut durumu açıklayan bir olgu, eğilimleri yansıtan bir süreç ya da idealize bir hedef olarak sunulmuştur. Sonuçta kompleks bir süreç olan ve paradoksal öğeler de içeren küreselleşme, herkesin farklı anlam yüklediği bir kavram haline gelmiş, böylece küreselleşmeyi ekonomik ve toplumsal sorunların sebebi, sonucu ya da çözüm yolu olarak gören birçok yaklaşım geliştirilmiştir.

Küreselleşme genel olarak, toplumsal ve ekonomik ilişkilerin ulusal devletin tanımlanan sınırlarının dışına çıkarak dünyaya genişlemesi (ZÜRN, 1998: 2), ülkeler ve toplulukları birbirine bağlayan bağların sıklaşması ve böylece giderek artan ölçüde bir bütünleşme sürecini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Toplumsal yaşamın bütün alanları yakın ilişki ve karşılıklı etkileşim içinde olmakla birlikte, küreselleşme esas olarak ekonomik süreçlerle ilgili bir olgudur ve çalışmada küreselleşmenin ekonomik boyutu üzerinde durulmuştur.

Uluslararası ekonomik ilişkilerin uzun bir geçmişi vardır. Tarihi gelişimi içinde bu ilişkilerin yoğunlaştığı ya da görece olarak daraldığı dönemler olmuştur. Daha önceleri sınırlanmış ekonomik, politik ve sosyal ilişkilerin artışı, uluslararasılaşma, ulusaşırılaşma ya da çokuluslulaşma gibi kavramlar çerçevesinde ifade edilirdi. Son yirmi yıldaki gelişimin "küreselleşme" kavramını gündeme getirmesi, bu ilişkilerde niteliksel bir değişimin göstergesi olabilir mi? Bir başka deyişle küreselleşme kavramı uluslararası ticarete, üretken yatırımlar ve finansal yatırımlardaki niceliksel artışları ifade etmek üzere mi kullanılıyor yoksa bu ilişkilerde niteliksel bir dönüşüme mi işaret ediyor. "Küreselleşme Üzerine" yaptığımız çalışmanın ana eksenini bu konu oluşturuyor. Bu çerçevede son yirmi yılda uluslararası ekonomik ilişkilerde yaşanan gelişim ve dönüşümlerin araştırılması gereğinden hareket ediyoruz.

Uluslararası ekonomik ilişkilerin tarihi-yapısal gelişiminin izlenmesinin, bu ilişkilerde yaşanan dönüşümlerin ortaya konmasında yararlı bir çerçeve

oluşturacağı düşünülmüştür; bu nedenle çalışmanın birinci bölümünde, dünya ekonomisinin uzun dönemli gelişim çizgisi çerçevesinde uluslararası işbölümünün gelişim aşamaları özetlenmiştir. Uluslararası ekonomik ilişkilerdeki yapılanmaların üretim ve birikim süreçlerinden ayrı düşünülmemeyeceğinden hareketle, ikinci bölümde 1960'lı yılların sonlarında başlayan durgunluk konjonktüründe, birikim sürecindeki yeni yapılanmalar üzerinde durulmuştur. Böylece küreselleşme süreci, para sermaye ve üretken sermayenin verimlilik ve kâr oranlarını yükseltme arayışlarının, uluslararası ekonomik ilişkilere yansıyan sonuçları bağlamında ele alınmış olmaktadır. Çalışma dünya ticareti ve uluslararası doğrudan yatırımlara ilişkin veriler ışığında yapılan bir değerlendirme ile bitirilmiştir.

1. KÜRESELLEŞME KAVRAMI

Küreselleşme en genel anlatımla ulaşım, haberleşme ve bilgi işlem teknolojisindeki gelişmelerin, toplumsal (ve kültürel) düzenlemeler üzerinde mekansal uzaklıklardan kaynaklanan farklılıkları ortadan kaldırdığı (toplumsal) bir süreci anlatmak üzere kullanılmaktadır (EŞKİNAT, 1998: 7). Toplumsal hayatın başlıca düzenleme alanları ekonomik, politik ve kültürel alanlar olarak düşünüldüğünde, küreselleşme toplumsal hayatın bütün bu alanlarında, geleneksel mekana bağlı koşullardan çözülme sürecini ifade eder. Bu yaklaşımla bakıldığında ekonomik boyutu ile küreselleşme, üretim faktörlerinin, mal ve hizmetlerin, yatırım ve yönetim ile bilgilerin uluslararası engeli tanımadan dolaştıkları bir dünyayı idealize eder. Kültürel anlamda farklı kültürlerin kaynaşması, insanların yaşam tarzlarının, tercihlerinin değer yargılarının giderek birbirine benzemesi anlamına gelir (EŞKİNAT, 1998: 13).

Kavram bu şekilde idealize edildiğinde küreselleşme, dünya üzerindeki tüm devletleri ve ulusları kapsayan ve bunların tümünün içinde eşit koşullarda yer aldığı bir süreç olarak sunulmaktadır. Böylece dünyada yaşayan bütün insanların ortak bir kaderi paylaştığını, politik, ekonomik kültürel ilişkilerin tek bir dünya devleti oluşturmaya doğru gittiğini vurgular. Sonuçta bu süreç insanlığı, ulusal sınırların kalktığı, politik açıdan egemenlik çatışmalarının, ekonomik açıdan çıkar çatışmalarının olmadığı bir dünyaya götürecektir. Böyle bir sona da kimsenin itirazı olamaz.

Küreselleşme olgusuna bu türden bir yaklaşımın temel varsayımı, küreselleşmenin türdeşleştirici bir süreç olduğudur. Ekonomik boyutu ile bu yaklaşım küreselleşmenin, bu sürece katılan bütün ekonomiler için aynı ölçüde yarar sağlayacağını, ülkeler ve bölgeler arasındaki farklılıkları dengeleyeceğini varsayar. Oysa içinde yaşadığımız dünyanın gerçekleri böyle bir varsayımın geçerliliğini büyük ölçüde sınırlıyor. Kutuplu ve çıkar çatışmalarına dayalı bir dünyada yaşıyoruz. Dünya'da farklı gelişmişlik düzeyinde ülkeler var ve

gelişmişlik farkları uluslararası ekonomik ilişkilere katılma biçimini etkilediği gibi, uluslararası ekonomik ilişkiler gelişmişlik farklarının ortaya çıkmasında ve sürmesinde önemli ölçüde etkili olabiliyor.

Küreselleşme sürecinin yüzyıllardır süren ekonomik ilişkiler açısından insanlığı yukarıda idealize edilen sona götürecektir şekilde, köklü bir dönüşüme işaret ettiğini varsayalım. İnsanlığı bu ideal sona ulaştıracak olan da, üretim faktörlerinin, mal ve hizmetlerin, yatırım ve yönetim ile ilgili bilgilerin uluslararası engellemeden dolaşmaları olarak sunuluyor. Uluslararası engellemeden dolaşan sadece finans sermayesi, diğer üretim faktörleri, mal ve hizmetler, yatırım ve yönetim ile ilgili bilgiler açısından böyle bir durum sözkonusu değil. Küreselleşme sürecinin dünyayı idealize edilen sona ulaştıracığı varsayım olarak alınsa bile, bu süreci gerçekleştireceği düşünülen koşulların ne kadar uzağında bulunduğumuz açık.

Bu durumda uluslararası toplumsal ve ekonomik ilişkilerin, geleneksel mekana bağlı kısıtlamalardan çözüme sürecine girdiğinin vurgulanmasına neden olan koşullar neler? Bir başka deyişle yüzyıllardır süren ekonomik ilişkilerdeki hangi tür dönüşümler, küreselleşme olgusunu gündeme getirdi. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu soruya cevap vermek üzere, dünya ekonomisinin uzun dönemli gelişim çizgisi çerçevesinde, uluslararası ekonomik ilişkilerin gelişim aşamaları ve bu ilişkilerin değişen boyutlarının izlenmesi gereğinden hareket ediyoruz.

2. DÜNYA EKONOMİSİ VE ULUSLARARASI İŞBÖLÜMÜNÜN GELİŞİM AŞAMALARI

Kapitalist Dünya Ekonomisi ile, analitik bir kategori olarak üretim, dolaşım ve mübadele ilişkileri bakımından birbiriyle ilişkili ulusal toplumsal formasyonların meydana getirdiği hiyerarşik bir sistem sözkonusu edilmektedir.

Dünya ekonomisindeki hiyerarşik yapının tepesinde, dünya ekonomisinin gidişini ekonomik güçlerinin büyüklüğü ile belirleyen, aynı zamanda işleyiş biçimini belirleyecek kuralları koyan, yönetim ve denetim işlevlerini gerçekleştiren ileri sanayileşmiş ülkeler (merkez) bulunmaktadır. Diğer kutbunu ise, merkezin kararlarını ve yarattığı koşulları kendisi için veri almak durumunda olan çevre ülkeleri oluşturuyor (KAZGAN, 1994: 15). Bu iki grup ülke arasında yer alan üçüncü bir ülke grubu olarak da yarı sanayileşmiş ülkelerden söz edilebilir. Bütünü oluşturan her iki kategori kendi içinde türdeş değildir. Gerek merkez, gerekse çevre ekonomilerinin kendi içlerinde farklılıklara sahip oldukları gözlenmektedir ve bu kategoriler içinde de başatlık ilişkileri sözkonusudur (SÖNMEZ, 1998: 82). Dünya kapitalizminin içinde hiyerarşik bir yapının bulunması ve sistemin hiyerarşik bir işbölümü ile

işlemesi, sistem içindeki her ülkeyi eşit olarak ödüllendirmez, zaten bu eşitsizlik hiyerarşinin sürmesinin hem sonucu hem de koşuludur (KEYDER, 1998: 82).

Dünya kapitalist sisteminin yapısı ve işleyişine ilişkin bu genel çerçeveden sonra, şimdi merkez-çevre ilişkileri açısından dünya ekonomisinin yakın tarihindeki gelişim aşamalarını özetleyelim.

A. UZUN GENİŞLEME DÖNEMİNE KADAR MERKEZ-ÇEVRE İLİŞKİLERİ

Dünya Ekonomisinin uzun dönemli olağan gelişim çizgisinin kesintisiz olmadığı, genişleme ve bunları izleyen bunalım dönemlerinden oluştuğu gözlenmektedir. Bu dönemler uzun dalgalar, ya da bunları ilk inceleyen iktisatçının adıyla Kondratieff dalgaları olarak anılır. 19. Yüzyıldan günümüze kadar olan gelişim başlıca şu dönemlemelere ayrılarak incelenebilir¹. 1798-1815 Genişleme dönemini izleyen 1815-1848 Bunalım Dönemi, 1850-1873 Genişleme Dönemi ve bunu izleyen 1873-1896 Bunalım Dönemi, 1896-1913 Genişleme Dönemi ve 1913-1945 Bunalım Dönemi ve 1948-1967 Genişleme Döneminin ardından gelen Bunalım Dönemi.

Uzun dönemli dalgalanmalar, merkezde kâr oranını etkileyen gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkar. Kapitalist sistemde sermayenin asli hareketi sürekli ve kesintisiz kendini arttırmaya yöneliktir. Birikim süreci olarak adlandırılan bu süreç üretimi daha fazla arttırmanın kazançlı olmayışı halinde durağanlaşır. Genişleme dönemleri, kârhaddi yükselişi ile sermaye birikimi ve genel ekonomik büyümenin hız kazanması, bunalım dönemleri ise genellikle teknolojik devrimin getirdiği iktisadi hamlenin yavaşlaması sonucu kâr haddindeki düşüşün, sermaye birikimine ve genel ekonomik büyümeye yansısıyla ortaya çıkar. Konjonktürün yükselme döneminde biriken sermayenin, üretimde yeterince kârlı yatırım olanakları bulamaması ile somutlaşan birikim probleminin çözüm yollarından biri, rekabette galip gelene yer açmak üzere, rekabet yeteneği olmayan işletmelerin piyasadan çekilmesidir. Sermayenin tekrar yeterli kazanç olanaklarına kavuşmasıyla verimli birikim ve yeni bir konjonktür dalgası başlar.

Birikim süreci durağan nitelikte olmadığı için, uluslararası planda yeni yapılanmaları ve yeni bir işbölümünü de beraberinde getirmektedir (SÖNMEZ, 1998: 73). Bir başka deyişle genişleme ve bunalım dönemlerinin dünya işbölümü açısından önemli sonuçları olduğu gözlenmektedir. Genişleme dönemleri belirli bir merkez-çevre işbölümü getirmekte ve sermayenin dünya ölçeğinde birikimi çerçevesinde çevre ülkeler belirli bir işlev üstlenmektedir. Bunalım sürecinde ise merkez-çevre işbölümünü etkileyen yeni yapılanmalar sözkonusu olabilmektedir.

1 Dönemleme ve bu bölüm büyük ölçüde Boratav'a (1979) dayanmaktadır.

18. yüzyılın sonundan 1847-48 krizine kadar süren ilk Kondratieff dalgası esas olarak Sanayi Devriminin getirdiği buhar makinasının belli başlı bütün sanayi dallarına ve sanayi ülkelerine yayılması sürecini içerir. Birikim modeli imalat sanayiinin el tezgahlarını ortadan kaldırması mücadelesine dayanır. Bu birikim modeli içinde çevrenin rolü ve görevi sınırlıdır. Gene de çevre, merkez için önemli bir hammadde kaynağı durumundadır.

1820'lerde Kıta Avrupa'sında başlayan sanayileşme çabaları, himayeci gümrük politikaları izlenmesine yol açtığından, İngiltere için bir yandan ucuz hammadde gereksinmelerinin karşılanması için, bir yandan da Kıta Avrupa pazarlarının kapanması karşısında mamul mallarına ek pazar olarak çevre ülkeleri önem kazanmaya başladı. 1820-1840 döneminde Brezilya, Osmanlı İmparatorluğu ve Çin gibi politik bağımsızlıkları olan çevre ülkeleri ile imzalanan serbest ticaret anlaşmaları bu dönemde Kıta Avrupası için olmasa bile İngiltere için çevrenin öneminin az olmadığını göstermektedir.

19. Yüzyılın ilk yarısında ülkelerin ihracatlarının GSMH'ya oranı düşük olmakla birlikte artma eğilimindedir. 1830 yılında %2 olan oran, 1860'da %9'a yükselmiştir (BAİROCH, 1997 akt. BECKER, 1999: 38). Uluslararası sermaye akımlarına gelince, sermaye akımları bu dönemde merkez içinde sınırlı kalmış, ancak küçümsenemeyecek boyutlara ulaşmıştır.

1850-1873 yıllarını kapsayan ikinci genişleme dönemi esas olarak demiryolları ve çelik sanayii üzerinde ortaya çıkmıştır. Merkezdeki niteliği dolayısıyla rekabetçi kapitalizm aşaması olarak adlandırılabilir olan bu dönemde demiryolları hem merkez içindeki ülkelerin birbirlerine bağlanmasında, hem de kapitalist dünya sisteminin Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Amerika'nın iç kesimi gibi alanları da kendi işbölümü içine almasında en önemli rolü oynamıştır. Bu dönemde de çevre bir yandan merkeze pamuk gibi hammaddeler sağlarken, bir yandan da merkezin mamul malları için pazar oluşturmayı sürdürmüştür.

1850-73 Genişleme Dönemi, merkezden çevreye sermaye ihracının başladığı dönemdir. Sermaye ihracının boyutları 1880 sonrası ile karşılaştırılamayacak kadar küçük ise de, merkez sermayesinin çevrede demiryolları yapımı için kullanımı ile bankalar ve borsalar aracılığıyla çevre devletlerine borç verilmesi bu dönemde başlamıştır.

1870'li yılların başlarında demiryolları ve çelik endüstrisi üzerine inşa edilmiş rekabetçi kapitalist birikim modelinin sınırlarına gelinmesiyle, 1873-1896 yılları arasında kapitalist dünya ekonomisinin ilk büyük bunalımı yaşandı. Daha önceki yıllarda kapitalizmin rekabetçi (laissez faire) yönü ağır basarken, bir başka deyişle küçük/orta boy ve piyasa koşullarını etkilemekten uzak firmalar yaygınken, 1890'lardan sonra merkez ekonomilerinde tekeller ağırlık kazandı ve çevrenin önemi giderek arttı (BORATAV, 1979: 7).

1880 sonrasında merkezden sermaye ihracatının boyutları ve çevrenin merkez sermayesi için önemi, daha önceki dönemlere oranla önemli ölçüde artmıştır. Örneğin 1854 yılına kadar yapılan toplam İngiliz yabancı yatırımlarında %20 olan çevrenin payı, 1914 yılında %74'e çıkmıştır (BORATAV, 1979: 7).

Batılı ülkelerin ihrac ettikleri uzun vadeli özel sermaye 1913 yılında GSMH değerlerinin %3'ünü oluşturuyordu. Bu değere de ancak 80'li yıllarda tekrar ulaşılmıştır (BECKER, 1999: 39). İhrac edilen sermaye ağırlıkla para sermaye biçiminde olmuş, 1875'den itibaren dolaysız yatırımlar da önem kazanmıştır. 1914 yılında bu yatırımlar uzun vadeli kredilerin %35'ini oluşturmaktadır. Doğrudan yatırımların büyük bölümü (%55) hammadde üreten sektörlerle, bir bölümü demiryollarına (%20) yapılmış, işlenmiş ürünler üreten endüstrilere yapılan yatırımlar ise toplam yatırımların %15'i oranında olmuştur (DUNNING, 1993 akt. BECKER, 1999: 38).

Özellikle 1880'lerden başlayarak, çevredeki üretim ve çevrenin uluslararası işbölümündeki yeri giderek artan ölçüde merkezin hammadde gereksinimleri çerçevesinde belirlenmeye başlamıştır. Merkezde göreceli sermaye bolluğu sonucu mümkün olan en yüksek kâr haddini arayan sermaye çevre ülkelerine yatırılmıştır. Böylece azami kâr arayışı ile merkez sermayesinin ucuz ve bol hammadde ve gıda maddeleri sağlama gereği birbirlerini tamamlamış, bu süreçte çevrenin uluslararası ticaretteki payı hızla artarak, 1900'de %20'ye, 1910'da %23'e, 1930'da %28'e çıkmıştır. Merkez ülkelerinin ihracatı da 1913 yılında GSMH değerlerinin %12.9'una yükselmiş, bu değere daha sonra ancak 80'li yıllarda tekrar ulaşılabilmiştir (BECKER, 1999: 38).

İngiltere'nin 1913 yılında 3.8 milyar Sterline ulaşan dış yatırımlarının %85 gibi çok büyük bir bölümü, yabancı devlet ve şirketlere ait sabit getirili borçlanma tahvillerine yatırılmış portföy yatırımlarından oluşmaktadır (DUNNING, 1970 akt. YILDIRIM, 1983: 49). 1856-1913 döneminde İngiltere'nin dış yatırımlarından faiz ve kâr olarak kazandığı toplam gelir dışarı giden sermayenin %130'u kadardır (age: 49). Finansal yatırımlara göre daha az ağırlığı olan İngiliz doğrudan yatırımlarının sektörel dağılımına bakıldığında, büyük bölümünün demiryolları ve altyapı yatırımları gibi ticaret hacmini genişletmeye yönelik alanlara yapıldığı görülmektedir. Böylece İngiliz yabancı yatırımlarına egemen olan sermaye kesimlerinin 1913'e kadar, ticaret sermayesi ve mali sermaye (bankalar/dış borçlar) olduğu ortaya çıkmaktadır (BORATAV, 1979: 8).

1914-48 arası yılları uzun süren bir bunalım dönemi olarak nitelendirmek mümkündür. İki dünya savaşı arası dönemde merkezdeki motor sanayiler 1913 öncesine göre bir değişme göstermemiş, egemen firma türü tekeller ve tekelci rekabet de sürmüştür. Ancak 1914-48 döneminde merkez içindeki devletlerarası güç dengesi açısından çok büyük değişiklikler yaşanmıştır.

1845-1875 arası yıllarda İngiltere'nin hegemonik olarak güçlü olduğu bir dönem yaşanmıştır. 1875'den sonra İngiltere ABD ve Almanya'nın rekabetiyle karşı karşıya kalmış, etkinliği giderek azalsa da 1873-1913 döneminde de önderlik konumunu sürdürmüştür. Avrupa'nın merkezi oluşturan ülkeleri Birinci Dünya Savaşından zayıflayarak çıkarken ABD güçlenmiş (1929 yılında dünya sanayi üretiminin yarısı ABD'de gerçekleşiyordu), 1913 sonrasında İngiltere'nin önderlik rolünü sürdürecektir yeterli gücü kalmamıştır.

ABD 1930'larda dünya kapitalist sisteminin önderliğini açıktan üstlenmemiştir. Dünya ekonomisinin düzgün işleyebilmesi için gerekli asgari önlemleri alacak bir önder ülkenin yokluğu, merkez ülkeleri arasında ticaret savaşlarına, himayecilik eğilimlerine, dünya ekonomisinin ticaret ağının çökmesine yol açmıştır. Öte yandan Avrupa ekonomilerinin savaştan sonra bir türlü toparlanamamaları, ABD'nin hem tarımda hem de sanayide üretim fazlasını elinden çıkaramaması ile birleşince bunalım kaçınılmazlaşmıştır. 1929 yılında ABD'de bir borsa paniği ve hisse senedi fiyatlarının hızla düşüşü ile başlayan bunalım hemen Avrupa'ya sıçramış, 1929-1933 arasında ABD'de işsizlik oranı %3'ten, %25'e, Almanya'da %16'ya, İngiltere'de %20'ye yükselmiştir. 1930'lar bunalımı merkezin çevreden ithal ettiği hammadde ve gıda maddelerine olan talebini hızla çöktürmüş, temel maddelerin fiyatları 1929-1933 bunalım döneminde %27 düşmüştür. Buna karşılık sanayi ürünleri fiyatları sözü geçen dönemde %17 gerilemiş, genellikle olduğu gibi dış ticaret hadleri az gelişmiş ülkelerin aleyhine dönmüştür (age:10). 1929 krizinin ve krizi aşmak üzere uygulanan politikaların sonucunda, 1929-32 yılları arasında dünya ticareti değer olarak %72, miktar olarak %60 oranında azalma göstermiştir (BECKER, 1999: 40).

Az gelişmiş ülkelerin ihraç ettiği ürünlerin fiyatlarının göreceli olarak gerilemesinin yanı sıra, merkezden gelen talebin çöküşü, dünya ekonomisinin geleneksel işbölümü çerçevesinde hammaddeler üretiminde uzmanlaşan az gelişmiş ülkeleri derin biçimde etkilemiştir. Bu ülkelerin ihracat gelirleri ile ithal kapasiteleri hızlı bir biçimde düşmüş, bunalımın uzun sürmesi bazı az gelişmiş ülkeleri dünya ekonomisinden bir ölçüde çekilerek kendi sanayilerini kurma çabalarına yöneltmiştir. Böylece çevre ülkelerde ithal ikamesi yolu ile sanayileşme süreci başlamış oluyordu.

B. UZUN GENİŞLEME DÖNEMİ

İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllardan 1960'lı yılların sonlarına kadar dünya ekonomisinde uzun bir genişleme dönemi yaşanmıştır. 1948-67 arası yıllarda dünya ekonomisi çok yüksek büyüme hızları ile büyümüş, hem merkez ülkeleri arasındaki hem de merkez-çevre arasındaki ticaret hacmi büyük bir hızla artmıştır.

Bu dönemde merkezdeki sermaye birikim modeli ABD önderliğinde petrol, elektro mekanik, otomotiv ve kimya sanayilerine dayalı olmuştur. Dönemin artan reel ücretler ile sağlam verimlilik kazançlarını birleŐtiren (LIPIETZ, 1983: 35) birikim modeli fordizm olarak adlandırılır. Fordist birikim tarzı, emek üretkenliğindeki artış ile kiŐi baŐına sabit sermaye miktarındaki (sermayenin teknik bileşimi) artışı birleŐtirmiŐtir (LIPIETZ, 1982: 447). Fordizm ayrıca yoğun sermaye birikiminin yarattığı, üretkenlik artıŐına, kitle tüketiminin sürekli olarak uyarlanmasını ifade eder. Nominal creti hem hayat pahalılığına hem de üretkenliğe bağlayan ücret düzenleme biçimleri, nihai talebin arza ayak uydurmasını sağlamıştır (LIPIETZ, 1982: 448). Böylece savaş sonrası dönemde sanayi kitle üretiminin artışı, üretim verimliliğini ve bölüşüm potansiyelini yükseltmiş, reel ücret artışları gerçekleŐmiŐ ve maddi yaşam standardı yükselmiş, ekonomik politikalar sosyal devlet anlayıŐı ile düzenlenmiştir.

ABD yeni hegemonik gc olarak önceleri reform politikalarının uygulanması için uygun ortamı yaratmıŐ, uluslararası düzenlemeler özellikle ABD sanayi sermayesi tarafından belirlenmiŐtir. Bu dönemin uluslararası düzenlemelerinin temelini mal ticaretinin adım adım liberalizasyonu ve ABD dolarına bağlı sabit kur sistemi oluşturmuştur. Çok düşük düzeylere inen dünya ticareti tekrar artmaya başlamış, ancak bu defa dış ticaret ağırlıkla endüstri içi ticaret niteliği kazanmıştır (BECKER, 1999: 46). Merkez ülkelerin artan ölçüde diğer sanayi ülkelerinin geniŐleyen i piyasalarına yönelmeleriyle, kapitalist sanayileşmiş ülkelerin dünya ticaretindeki payı 1950-70 arasında artış göstermiştir. UNCTAD verilerine göre, sanayileşmiş ülkelerin dünya ithalatındaki payı %65.5'den %72'ye, dünya ihracatındaki payı ise %60.7'den, %71.5'e çıkmıştır (UNCTAD, 1997 akt. BECKER 1999:46). Özellikle Avrupa içi ticaretin büyüme dinamiği hızlanmıŐ ve bu süreç evre ülkelerinin pazar olarak önemini giderek azaltmıŐtır.

Sermaye hareketleri açısından bakıldığında, uzun genişleme döneminde, evre ülkelere para sermaye ihracının göreli öneminin azaldığı, finansal yatırımlar yerine sanayi yatırımlarının ağırlık kazandığı söylenebilir. 1948-1967 döneminde merkezden sermaye ihracının en yaygın biçimi dolaysız Amerikan yabancı yatırımları olmuştur. Yatırımların miktarı ve toplam yatırımlar içindeki payı bakımından çevrenin merkez sermayesi için önemini yitirdiği söylenebilir. Gerçekten de 1913 yılında İngiliz yabancı yatırımları içinde evre ülkelerin payı %74 iken, 1972 yılında Amerikan yabancı yatırımları içinde çevrenin payı %40'ın altındadır ve daha önemlisi bu pay 1960-72 döneminde düşme eğilimi göstermektedir (BORATAV, 1979:13). evre lkelerinin yatırım stoğuna ilişkin veriler de bu eğilimi doğrulamaktadır. Örneğin Latin Amerika'nın sermaye stoğunda yabancı doğrudan yatırımların payı 1938'den 1960 yılına kadar %30.8'den %15.6'ya, Hindistan'da aynı sürede %5.6'dan %2.0'a düşmüştür (DUNNING, 1993 akt. BECKER, 1999: 48).

Merkez açısından 1948 sonrası genişleme döneminin iki önemli özelliğinden birisi, 1930'lar krizi ile birlikte artık kapitalizmin giderek artan ölçüde devlet müdahaleleri ile sürdürülür olmasıdır. Merkezdeki kapitalist ülkelerde ve kapitalist dünya sistemindeki dalgalanmaların Keynes'in önerdiği devlet müdahaleciliği ile önleneyeği düşünülmüştür. O zamana kadarki yaklaşımdan oldukça farklı olarak, Keynesyen düşünce çerçevesinde reel ekonominin istikrarsız bir yapı gösterdiği, ayrımcı politikalarla ekonomiye müdahale edilmediği takdirde istikrarsızlığın uzun süre devam edeyeği kabul edilmektedir (ORHAN, 1995: 189).

1948-1967 genişleme döneminin bir diğere özelliği 1960'larda egemen firma biçimi olarak ortaya çıkan çokuluslu şirketlerdir. ÇUŞ'ler sanayi sermayesinin ağırlığının giderek arttığı, özellikle çevrede başlayan sanayileşme ile birlikte artan himayeci eğilimler karşısında çevre ülkeleri içinde üretime geçmenin bazı sanayi dallarında kaçınılmazlaştığı bir dönemde merkezde en yüksek kâr arayan oligopollerin en uygun örgütlenme biçimi olarak değerlendirilebilir (BORATAV, 1979: 12).

1948-1967 genişleme dönemi bir yandan da merkez-çevre arasındaki ilişkilerde değişikliklere de yol açmıştır. 1930'lar bunalımı sırasında bazı Latin Amerika ülkeleri ile Türkiye'nin sanayileşmeye girişmeleri ile çevrede sanayileşme süreci başlamıştır. Bu süreç 1950'lerde Latin Amerika'da, Asya'da bazı Arap ülkelerinde, 1960'larda Afrika'da ithal ikamesi yolu ile sanayileşme çabaları ile sürdürülmüştür. Bu sırada bir yandan da çevredeki eski sömürgeci imparatorlukların yerini bağımsız devletler almaktadır. Ancak ne çevredeki sanayileşme çabaları ne de kazanılan politik bağımsızlıklar, dünya kapitalist sistemi içindeki hiyerarşinin değiştiği veya çevre ülkelerinin bu hiyerarşi dışına çıkabildikleri anlamına gelmemiştir.

C. DÜNYA EKONOMİSİNDE DURGUNLUK

Dünya kapitalist sisteminin uzun dönemli gelişiminin kesintisiz olmadığını, canlanma ve bunalım dönemlerinin birbirini izlediğini belirtmiştik 1960'lı yılların sonlarında, savaş sonrası dönemin büyüme modeli (fordizm) çerçevesinde verimliliği daha fazla artırma potansiyeli tükenmiş, fordizm krize girmiştir (BÜHLER, 1987: 35). Sermayenin organik bileşimi artarken, verimlilik artış hızının düşmesi kâr oranını düşürmüş ve böylece sanayiye yapılan yatırımlar için değerlendirme güçlüklerinin başlamasıyla bir kâr krizi ortaya çıkmıştır (NOVY/PANREİTER/FISCHER, 1999: 14).

1960'lı yılların sonlarında başlayan ve 1970'li yıllarda belirginleşen bunalım, gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümenin yavaşlaması, enflasyon ve işsizlik oranlarının artışı, verimlilik ve kâr oranlarının düşüşü ile somutlaşmıştır. Örneğin Almanya'da 1951-65 arasında %7 olarak gerçekleşen

büyüme hızı, 1965-75 arasında %3.2'ye düşmüş (KURZ, 1988: 3), büyüme hızındaki düşüşle birlikte OECD verilerine göre gelişmiş ülkelerde işsizlik oranları yükselmiştir (FELDBAUER, 1999: 7).

Ekonomik büyümedeki yavaşlama sermaye ve emek arasındaki bölüşüm mücadelesini keskinleştirmiş, ücretler maliyet unsuru olarak değerlendirilir olmuştur. Böylece fordizmin kitle alım gücünü korumak üzere gerektirdiği görelili yüksek ücretler, verimlilik artışı sağlanamaması nedeniyle korunamamıştır. Ücret gelirlerinin duraklaması ise talep açısından da sorunlar getirerek, fordist sistemi tekrar baskı altında bırakmıştır (NOVY/PANREITER/FISCHER, 1999: 14).

1960'lı yılların sonları, büyük bunalımdan sonra dünya ekonomisinden bir ölçüde koparak sanayileşme çabasına giren çevre ülkeler açısından da önemli sorunların ortaya çıktığı yıllardır. Sanayi ürünleri ithalatının yerli üretimle ikamesini hedefleyen sanayileşme süreci 20-30 yıl oldukça başarılı olduktan sonra 60'lı yılların sonlarında tıkanma noktasına gelmiştir. Bilindiği gibi, ithal ikamesi tüketim mallarından ara mallarına oradan yatırım mallarına doğru aşamalar halinde ilerleyen bir süreçtir. İkamenin aşamalar halinde ilerlemesi bir dizi sorun yaratır, ilk ve kolay aşamadan sonra ithal ikamesi giderek güçleşir. Sanayileşmiş ülkelerin var olduğu bir dünyada, bir yandan tüketim kalıplarını, bir yandan da teknolojiyi ithal ederek sanayileşen bir az gelişmiş ekonomi, ilk ve kolay aşamadan sonra bu sürecin dış sınırlarına ulaşabilmekte, ödemeler dengesi sorunları sanayileşmenin ve sermaye birikiminin önüne en önemli engel olarak çıkmaktadır (PAMUK, 1984: 42-43).

Girdilerin ithal edildiği fakat yerel olarak geliştirilen sanayilerin çıktılarının yabancı üreticilerden hiç rekabet görmediği bu stratejide, ithalatın hacmi ile yerel imalat sanayinin üretim düzeyi arasında doğrudan bir ilişki kurulmakta, dövizin bulunabilirliği sanayileşmenin hızını sınırlayan önemli bir faktör olmaktadır (KEYDER, 1984:14).

Sonuç olarak az gelişmiş ülkelerin ithal ikameci sanayileşme deneyimleri de 20-30 yıl kadar oldukça başarılı olduktan sonra, büyük ölçüde ödemeler bilançosu sorunları nedeniyle tıkanma noktasına gelmiştir. Artan ödemeler bilançosu problemleri bu ülkelerin dış borçlarını hızla yükseltmiş ve 60'lı yılların sonlarına doğru kritik bir duruma getirmiştir.

3. DURGUNLUK SÜRECİNDE YENİ YAPILANMALAR

1960'lı yılların sonlarında birikim sürecinin durağanlaşması, verimlilik ve kâr oranlarının yükseltilmesi arayışlarına girilmesine yol açmış, bu süreç üretimin organizasyonu, iktisat politikaları ve uluslararası ekonomik ilişkiler açısından yeni yapılanmaları gündeme getirmiştir. Bu bağlamda faiz getiren sermaye için yeni değerlendirme alanları yaratılmış, reel üretimde kalan sermaye

ise verimlilik ve kâr oranlarını yükseltmek üzere yeni stratejiler geliştirmiştir. Sermayenin değerlendirme güçlüklerini aşma arayışları iktisat politikalarında da yeni bir paradigmaya geçişin koşullarını hazırlamıştır.

Teknolojik gelişmeler ve iktisat politikalarındaki yeni yapılanmaların sağladığı olanakların da kullanılması yeni yönelişlere dinamik kazandırmıştır. Faiz getiren sermayeye sıkı ulusal düzenlemelerin dışına çıkma olanağı sağlanarak yeni değerlendirme alanları yaratılmış, üretici sermaye ise başlıca üç strateji (NOVY / PANREİTER / FISCHER. 1999: 20) uygulamıştır. Bunlar, rasyonelleştirme yatırımlarına hız verilmesi, üretimin yer değiştirmesi ve bölgelerin içsel potansiyelinden daha fazla yararlanma yoluna gidilmesi olarak sıralanabilir.

Durgunluk sürecindeki yeni yapılanmaların, ayrıntılı bir tahlili gerektiren sebep ve sonuçları olduğu açıktır. Ancak konumuz gereği burada ağırlıklı bu süreçlerin uluslararası ekonomik ilişkilere yansıyan sonuçları üzerinde durulmuş, bu açıdan yeni sayılabilecek eğilimler araştırılmıştır.

Aşağıda önce yeni yapılanmalara olanak sağlayan ve dinamik kazandıran iktisat politikalarındaki dönüşüm ele alınmıştır. Daha sonra faiz getiren sermaye ve üretici sermayenin durgunluk sürecindeki yönelişleri ve bunların uluslararası ekonomik ilişkiler açısından sonuçları ana çizgileri ile özetlenmiştir.

A. İKTİSAT POLİTİKALARINDA DÖNÜŞÜM

Ekonomik durgunluk iktisat politikalarında yeni bir paradigmaya geçişin koşullarını hazırlamış, iktisat politikası uygulamalarına, 2. Dünya Savaşı sonrasının Keynesyen uygulamalarından bir kopuşu simgeleyen yeni bir yaklaşım hakim olmuştur.

1930'ların krizine çözüm getirmek üzere şekillenen Keynesyen politikalar, devletin gelirin yeniden dağılımına yönelik uygulamalarıyla toplam talebin, potansiyel hasılaya uyumunu sağlamaya yönelmiştir. Devletin ekonomideki rolünün genişlemesiyle yürüyen bu süreçte tam istihdam ve sosyal güvenliği sağlamaya yönelik ekonomi politikası uygulamaları ağırlık kazanmıştır. Bu politikalar, piyasa güçlerinin kendiliğinden işleyişi ile gerçekleştirilebilecek olandan farklı bir yapının oluşturulmasına yönelmiş, böylelikle kapitalist ekonomilere özgü dalgalanmaların kontrol altına alınacağı, krizlerin önleneyeceği düşünülmüştür.

Keynescilik fazla üretim ya da eksik tüketim eğilimine çare bulurken kapitalist ekonominin bir başka sorununu, kârların düşmesi eğilimini hızlandırarak ortaya çıkarmıştır (KEYDER, 1981: 25). Keynesyen politikalarla kontrol altına alınamayan kriz, bu politikaların da sonunu getirmiş, Keynesci politikaların yerini 19. Yüzyıl liberalizminin yeni bir versiyonu almıştır.

Yeni liberal yaklaşım çerçevesinde kâr oranını tekrar yükseltmeyi hedefleyen politikalar ağırlık kazanmıştır. Devlet müdahalelerinin olumsuz etkileri vurgulanmış, devletin ekonomik politika önlemlerinin özel kesimde kararsızlık yarattığı, yatırım gelirlerini düşürdüğü, aşırı vergilerin yatırımları olumsuz etkilediği ileri sürülmüştür. Kâr oranlarındaki düşmenin önüne geçmek üzere (monetarizm, arz yanlı iktisat vb.), devletin sosyal harcamalarının azaltılması, subvansiyonların kaldırılması, vergi oranlarının düşürülmesi gibi sermayenin getirisini yükseltici politikalara ağırlık verilmiştir. Bu türden politikaların uygulama alanı bulmasıyla, örneğin Almanya'da 80'li yılların ortalarından 90'lı yılların sonlarına kadar 12 yılda işgücü gelirleri %2 oranında artarken, sermaye gelirleri %59 oranında yükselmiştir (SCHMEİDER, 1997: 1).

Daha önce değinildiği gibi ekonomik büyümedeki yavaşlama bölüşüm mücadelesini keskinleştirmiş, ücretlerin talep yaratıcı rolü giderek önemini kaybederken, ücretler maliyet unsuru olarak değerlendirilir olmuştur. Ücret gelirlerindeki duraklamanın talep açısından getirdiği sorunları aşmak üzere, talep açığının yurtdışından kapatılması yoluna gidilmiş, böylece ihracat konjonktürün lokomotifi rolünü oynamaya başlamıştır. Bu süreçte ağırlık noktası iç piyasalar olan sosyal devletin yerini, bütün araçlarla dünya piyasasındaki payını arttırmayı deneyen rekabetçi devlet almıştır (NETZLER, 1999: 9). Ülke içindeki (aşırı birikim, işsizlik vb.) sorunları ihraç etmeyi ve ticaret partnerlerine aktarmayı deneyen rekabetçi devlet, sosyal harcamaların artırılmasını da ücretlerin yükseltilmesini de uluslararası rekabet açısından maliyetleri arttırıcı unsurlar olarak değerlendirmiştir.

Gelişmiş ülkelerde reel üretimde değerlendirilme olanakları daralan sermayenin ulusal sınırların ötesinde rant arayışı, sermaye hareketlerine ilişkin sınırlama ve kontrollerin adım adım kaldırılması gereğini ortaya çıkarmış, iktisat politikaları da bu olanağı sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası sınırlama ve devlet kontrolü altındaki finans piyasalarında 1970'li yıllardan başlayarak kontrol ve kısıtlamaların kaldırılmasına geçilmiştir. 1973'de Almanya, Kanada, İsveç uluslararası sermaye hareketlerine ilişkin bütün sınırlamaları kaldırmış, bunları 1974 yılında ABD, 1979'da İngiltere, 1980'de Japonya daha sonra İtalya, Fransa ve Avrupa Birliği üyesi ülkeler izlemiştir (HUFFSCHMİDT, 1997: 101).

Benzer politikalar IMF ve Dünya Bankası aracılığıyla az gelişmiş ülkelere de yaygınlaştırılmıştır. 1930'ların bunalım konjonktüründe ithal ikameci model çerçevesinde sanayileşme çabasına giren çevre ülkelerde, bu modelin 25-30 yıl oldukça başarılı sonuçlar verdikten sonra, özellikle ödemeler bilançosu sorunları nedeniyle tıkanma noktasına geldiği belirtilmişti. 1970'li yıllarda dış dünyadaki gelişmeler de bu ülkelerin dış kaynak ihtiyacını arttırmıştır. IMF tarafından (IMF 1982:25) gelişmiş ülke ekonomilerinde durgunluk, petrol fiyatlarındaki artışlar, uluslararası piyasalarda faiz oranlarının artışı olarak sıralanan bu

gelişmeler az gelişmiş ülkeleri önemli dış kaynak sorunları ile karşı karşıya getirmiştir.

Az gelişmiş ülkelerin ülke içi ve dışı koşullara bağlı olarak girdiği dış kaynak sıkıntısı bu ülkelere kaynak akışını yönlendiren kuruluşlar olarak IMF ve Dünya Bankası'nun etkinliğini arttırmıştır. IMF ve Dünya Bankası az gelişmiş ülkelerin dış finansman gereklerini karşılama üzere kalkınma politikasının dışa yönelik düzenlenmesi koşulunu ileri sürmeye başlamışlar, özellikle 1980'li yıllarda dış açıkların finansmanı istikrar ve yapısal uyum programları adı altında köklü politika değişikliklerine bağlanmıştır. İhracatı kalkınmanın sürükleyici gücü olarak değerlendiren istikrar ve yapısal uyum programlarının finans kesimine yönelik uygulamaları ise finansal serbestleştirme yönünde olmuştur. Akyüz'ün ifadesiyle, dış kaynak yetersizliği karşısında iç kaynakları mobilize etmek hayati bir önem kazanınca, iç tasarruf oranlarını arttıracığı ileri sürülen finansal serbestleştirmeyi, az gelişmiş ülke ekonomi yönetimlerine telkin (ve giderek empoze) etmek kolaylaştı (AKYÜZ, 1992 akt. ÖNDER/TÜREL /EKİNCİ/SOMEL, 1993:120) Böylece az gelişmiş ülkeler, yüksek faiz ve yüksek kur politikaları ile yabancı sermayenin bütün birimlerine açılmış, iktisat politikaları kapitalist merkezdekilere benzer şekilde, ihracat için üretimi ve para sermaye birikimini elverişli hale getirme arasında dalgalanmıştır (BECKER, 1999: 56).

Sonuç olarak hem gelişmiş hem de az gelişmiş ülkelerde, iktisat politikaları üretici sermayeye de faiz getiren sermayeye de ulusal düzenlemelerin dışına çıkma olanağı sağlayacak yönde şekillendirilmiş oldu. Politikalardaki bu dönüşümün uluslararası ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması açısından önemli etkileri olmuştur.

B. FAİZ GETİREN SERMAYE BİRİKİMİ

Kâr ve faiz getiren sermaye ayrımı, sermayenin üretim ve dolaşım sürecinde üstlendiği farklı işlevlere bağlı olarak aldığı farklı biçimleri ifade eder. 70'li yıllarda reel birikim sürecinin durağanlaşması, sermayenin birikim sürecinde üretken sermaye olarak işlev görmesini güçleştirerek, sermayeye dönüştürülebilecek biçimdeki para birikiminin artışı koşullarını hazırlamıştır.

Toplam sermaye içinde 1980'lere kadar en büyük payı alan üretken sermaye yerini giderek biriken finans sermayesine bırakmaya başlamıştır. Belirgin bir unsur olarak öne çıkan para sermayenin yeniden yapılanma eğilimi, neo-liberal küreselleşmeye geçişin temellerini oluşturmuştur (ULUDAĞ/ARICAN, 1999: 413).

Kazanmak istiyorsa kendi "borçlularını" bulmak zorunda olan para varlıkları hızla artmış (ALTVATER, 1996: 11), reel üretimde değerlendirme olanağı

bulamayan sermaye banka ve kredi sistemi aracılığıyla faiz getiren sermaye olarak ödünç verilmiştir. Böylece ulusal ve uluslararası krediler başdöndürücü bir hızla artmıştır. "uluslararası kredi sisteminde likiditenin artışı.... sermaye birikiminin kesintiye uğramasının diğer yüzüdür" (ALTVATER, 1996 akt. KURZ, 1998: 12).

Moneter ekonomi reel ekonominin sınırlarını aşarak faizin faizi şeklinde artan kâr olanakları sunmuş, para ticareti çabuk ve yüksek kazançlar getirir olmuştur. Düşen kârlılığa çözüm olarak deregülasyonun ortaya çıkışıyla para sermaye sahipleri yalnız ulusal değil global alanda kârın paylaşımı mücadelesine girmişlerdir (ALTVATER, 1996: 11).

Dünya ölçeğinde kâr arayışı süreci yukarıda da değinildiği gibi uluslararası sermaye hareketlerini kısıtlayan önlemlerin adım adım tasfiyesini getirmiştir. İktisat politikalarının global kâr mücadelesine olanak verecek şekilde biçimlenmesinin yanısıra, haberleşme, iletişim ve bilgisayar teknolojisindeki gelişmelerin sağladığı olanakların da kullanılması uluslararası finans sermayesini kuvvetlendirmiştir. Bu süreçte finansal enstrümanların sayısı katlanmış, piyasaya yeni aktörler (kurumsal yatırımcılar, fon yöneticileri vb.) ve ticareti yapılabilen ürünler çıkmıştır. Finansal varlıklar ve borçlar ticareti yapılabilen enstrümanlara dönüştürülmüş, döviz ve gayrimenkullerin de mallar gibi ticareti yapılır olmuştur. Moneter dünya piyasasının büyümesi ve finans piyasalarındaki hızlı gelişme son yirmi yılda dünya ekonomisinin belirleyici özelliği olmuş, finansal işlemlerin patlaması ve bütün sınırları aşması globalleşme kavramının içeriğini oluşturmuştur (NOVY/PANREİTER/FISCHER, 1999: 15).

Gelişmiş ülkelerde uygun yatırım olanakları bulamayan para sermayenin yatırımı için, az gelişmiş ülkelerin borçlanması aşırı derecede riskli yatırım olanakları sunmuş; fonların bir bölümü de gelişmiş ülkelerde artan kamu borçlanma talebinin karşılanmasında kullanılmıştır. Finans sermayesinin bir bölümü az gelişmiş ülkelere önceleri düşük faiz oranlarıyla ödünç verilmiş, az gelişmiş ülkelerin borçlarını ödeyememeleri ile kredi talebinin sürekli artışı sonucu daha önceki düşük faiz düzeyleri korunamamıştır. Böylece verimsiz kredi genişlemesini faiz oranlarının artışı izlemiş, borç faizlerinin yeni borçlarla karşılanmaya çalışılmasıyla, faizin sürüklediği bir borçlanma sürecine girilmiştir (KURZ, 1998: 12). Üçüncü dünyanın borçlanması dünya genelinde çok daha derin ve kapsamlı olan borçlanma sürecinin görünen bölümüdür. Borçlanma süreci bütün ülkelerde artan devlet borçlarını, özel borçlanmayı ve gelişmiş ülkeleri de kapsamaktadır (KURZ, 1998: 13).

Üretken yatırımların verimliliği düşerken faizlerin yükselişi, finansal yatırımları üretime yönelik yatırımlara göre daha avantajlı hale getirmiş, reel üretim ve birikim sorunlarını ağırlaştırmıştır. Reel değerlendirme alanından uzaklaşan sermayenin, global piyasalarda bir para alanından diğerine hızla

hareket ederek istikrarsızlıklara neden olması reel değerlenme güçlüklerini arttırıcı etkiler taşımaktadır.

Sonuç olarak gelişmiş kapitalist ülkelerde ekonominin temel sorunu olarak sermaye birikimi problemine sermayenin temel reaksiyonu uluslararasılaşma ve finansal yatırımların artışı olmuştur. Böylece bir yandan ülke içinde verimli yatırılamayan sermayenin ihracı sözkonusu olurken, bir yandan da sermaye arzu edilen kârlılığı sağlamayan üretim araçları yerine, finansal yatırımlara yönelmiştir (HUFFSCHMİDT, 1997: 8).

Finansal piyasaların, kurumların ve araçların yasal açıdan yeniden düzenlenerek serbestleştirilmesi ile, finansal kurum, araç ve hizmet çeşitliliğinin arttırılması ve faiz oranlarının serbestleştirilmesi yönündeki finansal liberalizasyon (ULUDAĞ/ARICAN, 1999: 415), uygulamalarının ağırlık kazanmasıyla ulusal finans piyasalarında yapılan uluslararası nitelikteki işlemler giderek artmış, ulusal finans piyasaları uluslararasılaşmış ve finans piyasaları giderek artan ölçüde bütünleşmiştir. (GODER, 1990: 44). Sonuçta global finans piyasalarındaki finansal akımlar, reel ekonominin gereklerinin kat kat üstüne çıkmıştır.

C. ÜRETKEN SERMAYENİN YENİDEN YAPILANMASI

Üretim teknolojisi ve organizasyonun kompleksleşmesinin yanısıra ulusal piyasaların dışa açılması işletmeler açısından önemli yükler getirmiştir. Verimlilik arttırıcı önlemlerle verimliliğini arttırabilen ve değişen piyasa koşullarına uyum sağlayabilen işletmeler rekabet edebilir hale gelmiş, bu koşullar işletmelerin yoğunlaşma eğilimini ve çokuluslu firmaların dünya ekonomisindeki ağırlığını arttırmıştır (ALTENBURG, 1999: 75).

Birikim sürecinde üretken sermaye olarak işlev gören sermayenin, değerlenme güçlüklerini aşmak, verimlilik ve kâr oranlarını yükseltmek üzere, *rasyonelleştirme yatırımlarını yoğunlaştırma, üretim yerini değiştirme ve üretimin esnekliğini arttırmaya* yöneldiği belirtilmiştir.

Kârların, yeni teknolojiler ve iş alanlarının rasyonelleştirilmesi yoluyla sağlanan maliyet düşüşleri sayesinde korunmasına çalışılması, rasyonelleştirme yatırımlarına ağırlık kazandırmıştır. İkinci olarak maliyetleri minimize etmek üzere, üretimin bir bölümü koşulları uygun olan dış ülkelere kaydırılmış; son olarak da üretici sermaye talep dalgalanmalarına uyum sağlama ve talebi daha iyi karşılamak üzere üretim reorganize edilerek üretimde esnekliğin arttırılması ve ürün çeşitlendirilmesi yoluna gidilmiştir. Üretimde esnekliğin arttırılması, aynı zamanda bölgelerin üretim ve tüketim açısından içsel potansiyelinden daha fazla yararlanmasını sağlamanın da bir yolu olmuştur. Bunlardan özellikle üretimin uluslararasılaşması ve esnek üretime yönelişin uluslararası ekonomik

ilişkiler açısından önemli sonuçları olmuştur. Şimdi üretken sermayenin değerlenme güçlüklerini aşmak üzere yöneldiği stratejilerin, uluslararası ekonomik ilişkiler bağlamındaki sonuçlarını özetleyelim.

1. Rasyonelleştirme Yatırımlarının Yoğunlaşması

Kâr oranlarındaki düşme karşısında gidilen düzenlemelerden biri işletmelerin rasyonelleştirme yatırımlarına yönelmesi olmuştur. İşletmeler dünya ölçeğinde reel yatırımlarını sınırlarken, teknik olanaklar ölçüsünde ikame ve rasyonelleştirme yatırımlarına hız vermişlerdir (NETZKER, 1999: 10). Doğal olarak bu yönelişin istihdam açısından önemli sonuçları olmuştur.

Savaş sonrası genişleme döneminde yeni yatırımlar yapıldıkça daha fazla işgücü istihdam edilmiş, ekonomik büyüme ve daha yüksek kârlar doğrudan daha fazla ücretler ve daha yüksek hayat standardı getirmiştir (BEAMS, 1997: 6). Yeni eğilim ise kârların yeni teknolojiler ve iş alanlarının rasyonelleştirilmesi yoluyla sağlanan maliyet düşüşleri sayesinde korunması olmuştur.

Amerikan şirketi General Motors'un bilanço rakamları bu süreç için iyi bir örnek oluşturmaktadır (NETZKER, 1999: 15). General Motors'un 1997 yılının ilk üç ayındaki kârı 1.8 milyar dolar olarak açıklanmıştır. Bu kâra satılan otomobil sayısındaki azalma ve piyasa payındaki düşüşe rağmen ulaşılmıştır. Firmanın cirosu %3.7 oranında düşerken GM her satılan otodan %37 daha fazla kazanmış, bu sonuçlar personelde 10.000'e ulaşan bir azalma ile sağlanmıştır. Fabrikanın teknik donanımındaki artışların çalışanlardan yaklaşık üçte bir oranında tasarruf sağladığı ifade edilmektedir.

Bu sürecin GM ile sınırlı kalmadığı, dünya ölçeğinde bir eğilimi yansıttığına ilişkin örnekler de vardır. Fortune dergisinde yayınlanan bir rapora göre, 500 Büyük Amerikan şirketinin cirosu %8.3 artarken, aynı dönemde kârları ortalama %23.3 oranında artmıştır. Rapora göre kârlarında artış olduğunu bildiren 305 şirketin %78'inin kârları cirolarından daha hızlı artmıştır. Böylece, dünya ölçeğinde kâr birikimini iş alanlarının daraltılmasında arayan bir eğilimden söz edilebilir olmuştur (NETZKER, 1999: 17).

Kâr artışının, istihdam alanlarını daraltan daha rasyonel iş yöntemlerinin geliştirilmesine bağlanmasının önemli ekonomik sonuçları vardır. Konumuz gereği ayrıntılı olarak üzerinde durulmamış olmakla birlikte bu durumun en önemli sonucunun kâr birikiminin çalışan nüfusun hayat standardından kopması (BEAMS, 1997: 6) olduğu belirtilmelidir.

2. Üretim Yerinin Değiştirilmesi

Üretim yerinin değiştirilmesi, maliyetleri minimize etmek üzere, üretimin bir bölümünün koşulları uygun olan ülkelere kaydırılması sürecini ifade

etmektedir. 1970'li yılların başlarında tekstil ve mikro elektronik gibi sanayilerde üretim sürecinin belirli bölümlerinin yer değiştirmesi ve hatta üretimin ülke dışında tamamlanması sözkonusu olmuştur. Bu gelişimi üretim sürecinin parçalara ayrılabilmesi ve nakliye, haberleşme ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler olanaklı kılmış ve kârlı hale getirmiştir. Böylece, üretim sürecinin işgücü yoğun aşamaları (Latin Amerika ve Asya) düşük ücretli ülkelere yer değiştirmiştir (FRÖBEL/HEİNRİCHS/KREYE, 1977: 24). Bu sürecin uluslararası ekonomik ilişkiler açısından sonuçları önemlidir ve bu bağlamda uluslararası yeni bir işbölümünden (yeni uluslararası işbölümü) söz edilmektedir.

Üretim alanındaki mekansal genişlemede daha ileri bir adım, işgücü yoğun montaj aşamasından, uluslararası entegre olmuş üretim sürecine geçiş olmuştur (NOVY/PANREITER/FISCHER, 1999: 2). Bu geçişi ise, 80'li yıllarda mikro süreçlerin gelişimi ve çip teknolojisindeki sürekli gelişimin, bilgisayarlı üretim sürecinin ayrılmaz bir parçası haline getirmesi ve üretimin dizaynından, muhasebe ve yönetime kadar üretimin bilgisayar yardımıyla dünya ölçeğinde organize edilebilmesi olanaklı kılmıştır (BEAMS, 1997: 12).

Çokuluslu şirketler ekonomik faaliyetlerini dünya ölçeğinde koordine ederek ulusal devletlerin düzenlemelerinin firma açısından getirdiği kısıtları aşabilmektedirler. Burada yeni olan, şirketlerin üretim ve pazarlama süreçlerini dünya ölçeğine genişletmesiyle, katma değer üretimi sürecinin bölgelere göre yeniden biçimlendirilmesidir (NOVY/PANREITER/FISCHER, 1999: 21). Üretimin dünya ölçeğinde organizasyonu sürecinde üretim-pazarlama yeri seçimi önemli hale gelmiştir. Küreselleşme, mekana bağlı kısıtlamalardan kopuşu vurgularken, bir yandan da "yer" bu süreçte önem kazanmaktadır (NOVY/PANREITER/FISCHER, 1999: 21).

Gelişmiş bir ortam rekabet avantajı yaratacağından, dünya piyasalarında keskinleşen rekabet, işletmeleri verimliliklerini arttırabilecekleri bir çevrede faaliyet göstermeye zorlamaktadır (ALTENBURG, 1999: 80). Böylece üretimin uluslararasılaşması sürecinde, işletmelerin içinde faaliyet gösterdikleri "yer"den talepleri artmıştır. Bu çerçevede ülkenin faktör donanımı, teknolojik altyapısı, beşeri sermayesi, düşük işgücü maliyetleri ve vergiler, ekonomik gelişmeleri destekleyici yasal düzenlemeler vb. faktörler önem kazanmaktadır. Sektör ve firmalara göre yer seçiminde ağırlık verilecek faktörler değişebilir. Ampirik gözlemler çok uluslu işletmelerin özellikle yüksek teknoloji ve yeni branşlarının, teknolojik açıdan gelişmiş belirli bölgelerde yoğunlaştığını göstermektedir (ALTENBURG, 1999: 80).

Uluslararası ekonomik ilişkiler cazibe merkezleri olarak da anılan bu merkezlerde yoğunlaşırken, uzak bölgeler bu süreçten giderek artan ölçüde kopma eğilimi göstermektedir (KAEDTLER, 1998: 6). "Dünyanın bazı

bölgelerinin marjinalleŐmesi" anlamına gelen bu durum, birkaç yeni geliŐen ülke ile stratejik önemde hammadde sahibi ülkeler dışındaki azgeliŐmiŐ ülkeleri dünya ekonomisinden kopmaya zorlayan bir gelişme olarak değerlendirilmektedir (ALTENBURG, 1999: 75).

Ekonomik faaliyetler dünya ölçeğinde belirli yerlere tahsis edilirken yönetim ve araŐtırma geliŐtirme faaliyetleri genellikle okuluslu Şirketin anavatanında yoğunlaşmaktadır. Bu Şekilde ortaya çıkan işletme ağının, geleneksel düşük ücretli bölgelerde ücretli üretimden, iki iŐletmenin birleŐmesine veya okuluslu Şirketler arasında stratejik iŐbirlięine kadar değişen farklı biçimleri olabilir (ALTENBURG, 1999: 21). BütünleŐmenin yeni biçimi olan stratejik iŐbirlięinde, rekabet eden işletmeler kısmen iŐbirlięine giderek kazanı çıkabilmektedirler. Böylece bu yeni strateji rekabet ve iŐbirlięinin bileŐiminden oluŐur (ANNETTES, 1998:1).

Bu sürecin sonucu olarak bir çok üründe bugün bilgi, işgücü ve materyal bileşimi farklı ülkelerden sağlanmaktadır. Bu nedenle bu tür mallar artık Alman, Amerikan ya da İngiliz kökenli mallar değil, dünya malları olarak adlandırılmaktadır. Üretimin uluslararasılaşması yönündeki bu gelişmelerin globalleŐmeyi karakterize edecek ölçülerde olup olmadığı, yabancı dolaysız yatırımlar ve dünya ticaretindeki geliŐmelerden izlenebilir. Şimdi kısaca bunlara bakalım.

a. Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişimi

Yabancı yatırımcıların yurtdıŐında yaptıkları uzun vadeli yatırımlar olan, doğrudan yabancı yatırımların, yurtdıŐında yeni bir iŐletmenin kuruluŐu -geniŐletilmesi ve daha sık rastlanan biçimi ile mevcut bir iŐletmenin devralınması olmak üzere başlıca iki Őekli vardır. Son yıllarda yabancı doğrudan yatırımlar artan ölçüde firma devralmaları biçiminde gerçekleşmektedir. 1990-94 arasında toplam yatırımların %44'n firma devralmaları biçimindeki yatırımlar oluŐtururken, 1996 yılında bu türden yatırımların oranı %80'e çıkmıştır (KÜBLBÖCK, 1999: 262).

UNCTAD'ın bir araŐtırmasında, dolaysız yabancı yatırımlar için en önemli motifin pazar kazanma ve pazarın korunması, diğer unsurların ise, iŐletmelere sağlanan vergi avantajları, düşük işgücü maliyetleri ve döviz kur riskinin azaltılması olduğu belirtilmektedir (UNCTAD, 1997 akt. KÜBLBÖCK, 1999: 261).

Dolaysız yatırım akışı 1970'li yıllardan beri önemli dalgalanmalar göstermiş, bu dalgalanmalar yalnız uzun vadeli üretim yerini değiştirme stratejisinin sonucu olarak değil, ayrıca kurlardaki istikrarsızlıklar ve konjonktürel hareketlerle de ilişkili olarak ortaya çıkmıştır.

Toplam üretime oranla ölçülen dolaysız yatırım akışının gelişimine ilişkin veriler, bu açıdan daha önceki dönemlerde görülmemiş ölçüde bir artış olduğunun söylenmesine olanak vermiyor. 1913 yılında yabancı dolaysız yatırımların dünya hasılasındaki payı %12-15 arasında tahmin edilmektedir. 1980-1995 arasında Batı Avrupa ülkelerinin hızla artan dolaysız yatırımları ancak 1995 yılında, toplam hasıllarının %13.5'i düzeyine ulaşmıştır (KRAETKE, 1997: 2). Bir başka çalışmaya göre, 1992-94 yılları arasında dolaysız yatırım stoğu dörde katlanmış, 1990 ve 1995 yılları arasında yabancı sermaye stoğunun gayri safi hasılaya oranı gelişmiş ülkelerde %8.3'den %10.1'e azalmış, az gelişmiş ülkelerde ise %8.4'den %15.4'e çıkmıştır (KÜBLBÖCK, 1999: 261).

Bu arada asıl önemli artışın portföy yatırımları ve diğer kısa vadeli yatırım akışında sözkonusu olduğunu belirtelim. Portföy yatırımları 1993 yılında nominal olarak 1976-80 arasındaki düzeyinden 24 kat yüksek bir değer alırken aynı sürede dolaysız yatırımlar dörde katlanmıştır (BECKER, 1999: 53).

70'li yılların sonlarından itibaren UNCTAD üç yatırım (boom)undan söz etmekte, bunların ilki (1971-1981) petrol ihraç eden ülkelerde, ikincisi (1986-1990) gelişmiş ülkelerde yoğunlaşmış, geçmişteki her iki (boom)dan farklı olarak 1995 yılından itibaren yabancı yatırımların önemli alıcısı az gelişmiş ülkeler olmuş, böylece bu ülkelerin dünya dolaysız yabancı yatırımları içindeki payı yükselmiştir (UNCTAD 1997 akt. KÜBLBÖCK, 1999: 262).

Az gelişmiş ülkelere yapılan dolaysız yatırımlarda bir artış eğilimi gözlenmesine rağmen, bu türden yatırımların büyük bölümü gelişmiş ülkeler tarafından diğer gelişmiş ülkelere ve çokuluslu şirketler aracılığıyla yapılmaktadır. UNCTAD verilerine göre, Üçüncü Dünya Ülkelerinin dolaysız yabancı yatırım stoğu içindeki payı ise dalgalanmalar göstermekle birlikte toplam yatırımların yaklaşık dörtte biri düzeyinde bulunmaktadır (UNCTAD 1995, akt. BECKER, 1999: 53).

1996-97'de yabancı dolaysız yatırımların %85'inden fazlası OECD ülkelerinden yapılmış, yatırımların %70'i (Japonya, ABD, Fransa, Almanya, İngiltere) beş ülkeden kaynaklanmıştır. Dolaysız yatırımların %60'ın üzerindeki bölümü ise OECD ülkelerinin kendi aralarında gerçekleşmiştir. Bu tür yatırımların en büyük bölümü de hemen hepsi OECD ülkesi kökenli 100 büyük çok uluslu şirket tarafından yapılmıştır (KRAETKE, 1997: 4).

ABD dolaysız yatırımlar açısından hem en büyük yatırımcı hem de en fazla yatırım alan ülkedir. ABD'dan kaynaklanan dolaysız yatırımların 1996 yılındaki tutarı 85 milyar dolardır. Bunun üçte biri gelişmekte olan ülkelere yapılmıştır. Avrupa Birliği ülkelerince yapılan dolaysız yabancı yatırımlar 1996 yılında 176 milyar dolardır ve bunun da sadece onda biri gelişmekte olan ülkelere yapılmıştır. Bu arada kaynak ülke olarak ABD'nin dolaysız yatırımlardaki payı sermaye stoğuna oranla düşüş göstermiş, 1980-84 arası

%42.8'den %25.7'ye inmiştir. Aynı dönemde Japonya'nın payı yükselerek %3.8'den, %12'ye çıkmıştır (BECKER, 1999: 53).

Az gelişmiş ülkelere yapılan toplam yatırımlar içinde doğrudan yatırımların payında da bir artış eğilimi gözlenmektedir. 1980 yılında gelişmekte olan ülkelere yapılan dolaysız yatırımların bu ülkelere yapılan toplam yatırımlar içinde %9.8 olan payı, 1996 yılında %42'ye çıkmış, bu arada kamu kesimine sermaye akışı hızla azalmıştır. 1980'de toplam sermaye akışı içinde %70'olan kamu kesiminin payı 1990 yılında %57'ye, 1996'da ise %12'ye düşmüştür (KÜBLBÖCK, 1999: 261).

Az gelişmiş ülkelere yönelen yabancı sermayenin artışında 80'li yıllardan itibaren bu ülkelerin uygulama durumunda kaldıkları yapısal uyum programlarının, sermaye hareketlerine ilişkin sınırlamaların kaldırılması yönündeki politikaları etkili olmuştur. Bu konuda daha ileri bir adım olarak, "çok taraflı yatırım anlaşması" (MAI) ile yabancı sermayenin girdiği ülkede üretimden pazarlamaya kadar, mülk edinmek de dahil olmak üzere, hiçbir sınırlama ve denetimle karşılaşmadan yer alabilmesi için hükümetlerin ortak bir yasal düzenlemeye gitmesi girişimleri sözkonusudur (MİNİBAS, 1998: 29).

Gelişmekte olan ülkelere yapılan dolaysız yatırımlarda artış olduğu kesin olmakla birlikte, bu yatırımların gelişmekte olan ülkeler arasındaki dağılımı son derece dengesizdir.

1996 yılında dolaysız yabancı yatırımların %80'i yalnız 10 ülkede yoğunlaşmıştır (Çin, Singapur, Brezilya, Endonezya, Meksika, Malezya, Arjantin, Şili, Hindistan, Tayland). Yatırımın yöneldiği bölgeler açısından bakıldığında ise, bu yatırımların üçte ikisine yakın bölümünün Güneydoğu Asya'ya özellikle Çin'e, geriye kalan üçte birinin de neredeyse tamamının Latin Amerika'ya yapıldığı görülmektedir. Bu bölgede yatırımların yöneldiği başlıca ülkeler ise Brezilya, Meksika Arjantin olmuştur (KÜBLBÖCK, 1999: 262).

Gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımlar içinde Afrika'nın payı hızla düşmüştür. 80'li yılların ikinci yarısında Afrika'nın toplam yatırımlar içinde payı %6.4'den, 1996 yılında %2.6'ya inmiş, mutlak sayılarla da durgunlaşmıştır. En düşük gelirli ülkelerin 1996 yılında AGÜ'lere giden toplam yabancı yatırımlardan aldığı pay %1.8, aynı ülkelerin dünyadaki toplam yabancı yatırımlar içindeki payı ise %0.5 oranındadır (KÜBLBÖRG, 1999: 262).

Sonuç olarak dolaysız yabancı yatırımlara ilişkin veriler açısından dikkat çeken noktalar şöyle özetlenebilir. Dolaysız yatırımların gelişmekte olan ülkelere yönelen bölümünde bir artış eğilimi gözlenmekle birlikte, bu yatırımların ağırlıklı bölümünü gelişmiş ülkeler arasında yapılan yatırımlar oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere yönelen yatırımların ülkeler arasındaki dağılımı ise yatırımların sadece belirli ülkelerde yoğunlaştığını göstermektedir.

b. Dünya Ticaretinin Gelişimi ve Yeni Eğilimler

Dünya üretimine oranla ölçülen dünya ticareti, her iki dünya savaşı sonrası ve iki savaş arası dönemdeki çöküş dışında artış göstermiştir. Serbest ticaretin dünya işbölümünü arttırma yoluyla, refah artışı getireceği yaklaşımı ile ticareti kısıtlayan engellerin GATT (WTO) görüşmeleri çerçevesinde adım adım kaldırılması sürecinde dış ticaretin deregüle edilmesi ve liberalleştirilmesi, iç ekonomiyi oranla hızlı büyümesine olanak sağlamıştır.

1980'li yılların ikinci yarısında gelişmiş ülkelerde ekonomik büyümenin yavaşlaması ve az gelişmiş ülkelerde borç krizi ile ilişkili olarak dünya ticaretinde global bir düşüş yaşanmıştır. Bu süreç dışarıda bırakılırsa Dünya ihracat artışı 1960'lı yıllardan beri dünya üretimindeki artışın üstünde olmuş ve bu durum artan ekonomik entegrasyonun bir göstergesi olarak yorumlanmıştır.

i. Dünya Ticaretinin Gelişimi

1990'lı yıllar boyunca dünya ticaretinin büyüme oranı, her yıl dünya üretiminin büyüme oranının üstünde gerçekleşmiştir (IMF, 1998, tablo1). 1985-1994 arasında yıllık ortalama ihracat artış oranı %6.7, dünya üretimindeki artış oranı ise %3.2 olarak gerçekleşmiştir. Bu sürede ihracatın dünya üretimindeki payı da UNCTAD verilerine göre %12.1'den, %16.7'ye çıkmıştır (KÜBLBÖCK, 1999: 267). 1996 yılında dünya ticaret hacmi %6.9, 1997 yılında %9.9 oranında büyürken, 1998 yılı büyümesi ise %3.3 düzeyinde kalmıştır. Bu yıllarda da dünya üretiminin artışı, ticaret hacmi artışının gerisinde kalmıştır (IMF 1998, tablo 1).

Dünya ticaretinin üçte ikisi OECD ülkeleri arasında gerçekleştirilmektedir. Ticaretin dörtte üçü ise, Kuzey Amerika, Avrupa Birliği ülkeleri ve Japonya'nın oluşturduğu üçlü blok içindeki ülkeler arasında yapılmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin büyük bölümü için üçlü blokta yer alan ülkeler başlıca ihracat ülkesi olduğu gibi, en önemli ithalat ülkesidir (KÜBLBÖCK, 1999: 269).

Dünya ticaretine ilişkin veriler ayrıca bölge içi ticaretin de yoğunlaştığını (Kuzey Amerika ülkeleri arasındaki ithalat ilişkileri dışında) göstermektedir. Üçlü blok içinde ticaretin gelişimine bakıldığında, bir yanda Batı Avrupa ve Kuzey Amerika, diğer yanda Japonya ve Asya'nın yeni sanayileşen ülkeleri arasında giderek artan bir yoğunlaşma olduğu gözlenmektedir. Bu arada üçlü merkezden az gelişmiş ülkelere yönelen ticaret ilişkilerinin giderek zayıfladığı ve az gelişmiş ülkelerin blok ülkeleri için giderek marjinalleştiği söylenebilir (ZÜGEHÖR, 1998: 38).

Son yıllarda az gelişmiş ülkelerin dış ticaret yapısının değiştiğine ilişkin bir düşünce sözkonusudur. Gerçekten son yirmi yılda Doğu ve Güneydoğu

Asya ülkeleri ile, Latin Amerika'nın birkaç ülkesinde ithalat ve ihracat yapısı, gelişmiş ülkelerin dış ticaret yapısına yaklaşımıştır. Gelişmiş ülkelerin oluşturduğu üçlü blokun (ABD, AB, Japonya) toplam ticaretlerinde işlenmiş ürünlerin payı ortalama %80-90 düzeyindedir. Güney ve Doğu Asya ülkeleri ihracatı içinde işlenmiş ürünlerin oranı da 1990 yılında %82'ye yükselmiştir. Tayland'da bu oran 1970 yılında %4'den, 1994 yılında %73'e çıkmış, Çin'in ihracatında işlenmiş ürünlerin payı ise 1994 yılında %84 olmuştur. 1994 yılında Batı Asya ülkelerinin toplam ihracatı içinde işlenmiş ürünlerin payı ise %20.8 düzeyinde kalmıştır (KÜBLBÖCK, 1999: 268).

Latin Amerika ihracatının yaklaşık %60'ını gerçekleştiren Meksika ve Brezilya'nın ihracatı içinde de işlenmiş ürünler ihracatının payı da oldukça yüksektir. Bu oran 1995 yılında Meksika için %78, Brezilya için %54 civarındadır. Latin Amerika'nın 21 ülkesinin 13'ünün ihracatında ilksel ürünlerin payı 1980 öncesine göre gerileme göstermekle birlikte, 1995 yılında bu ülkelerden altısının işlenmiş ürün ihracatı, toplam ihracatlarının %30'u düzeyinde bulunmaktadır. Yukarıda sözü edilen ülkeler dışındaki az gelişmiş ülkelerin çoğunda ithalat ve ihracat yapısı son yirmi yılda önemli ölçüde değişmemiştir. İhracatlarında ağırlık hala ilksel ürünlerdedir, ithalatlarının büyük bölümü ise işlenmiş ürünlerden oluşmaktadır. 1990'lı yılların başlarında 20 yıl öncesinde olduğu gibi Afrika'nın ihracatının dörtte üçü ilksel ürünlerden (%50'si kakao ve kahve) oluşmaktadır. Afrikanın birkaç ülkesinde toplam ihracat içinde işlenmiş ürünlerin payı ise %1'in altındadır (KÜBLBÖCK, 1999: 268).

Bilindiği gibi ilksel ürünler arz ve talebe çok fazla bağımlı olduklarından dünya piyasalarında daha büyük fiyat dalgalanmalarına maruz kalmaktadırlar. Aynı zamanda genellikle daha düşük gelir esnekliğine sahip olduklarından, gelişmiş ülkelerdeki gelir artışları bu mallara yönelik talep üzerinde önemli ölçüde artış yaratmamaktadır.

UNCTAD verilerine göre dış ticaret hadleri gelişmekte olan ülkeler için 1980-95 arasında %30 kötüleşmiş, Afrika ülkeleri için bu oran %36, en düşük gelirli ülkeler için ise %40 olmuştur. Aynı sürede ticaret hadleri indeksi gelişmiş ülkeler için %13 oranında düzelmıştır (UNCTAD, 1997 akt. KÜBLBÖCK, 1999: 268). Asya krizinin ardından dünya ticaret hacminde yaşanan daralma sürecinde de dünya ticaret hadleri az gelişmiş ülkeler aleyhine gelişmiştir. IMF verilerine göre ticaret hadleri 1998 yılında gelişmiş ekonomiler için %0.7 oranında iyileşme gösterirken, gelişme yolundaki ülkeler için %3.2 oranında kötüleşmiştir (DTM, 1999: 12). Dünya ticaretindeki gelişimin ana çizgileriyle verdikten sonra şimdi kısaca dünya ticaretinde gözlenen yeni eğilimlere değinelim.

ii. Dünya Ticaretinde Yeni Eğilimler

Dünya ticareti açısından iki önemli gelişme dikkati çekicidir. Bunların ilki, dünya üretimine göre ölçülen dış ticaret hacmi içinde Doğu Asya ülkeleri dışındaki az gelişmiş ülkelerin payının düşüşü, ikincisi ise sektör içi ticaret hacminin artışıdır.

Daha önce de değinildiği gibi dünya ticaretinin üçte ikisi OECD ülkeleri arasında, dörtte üçü ise ABD, Avrupa Birliği ülkeleri ve Japonya arasında gerçekleşmektedir. 1980 yılında Latin Amerika, Afrika, Orta Doğu, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin dünya ticareti içindeki payı, toplam dünya ticaretinin dörtte biri (%25) civarındadır. 1990'lı yılların başlarında bu ülkelerin dünya ticaretindeki payı %12'ye düşmüştür. Alt gruplara göre ülkelerin dünya ticaretindeki payının gelişimine bakıldığında, 1950 yılında Latin Amerika'nın toplam dünya ihracatı içinde %12.1 olan payının, 1980 yılında %5.4'e, 1995 yılında ise %4.4'e düştüğü görülmektedir. Afrika ülkelerinin dünya ihracatında 1950 yılında %3.3 olan payı, 1980 yılında %2.5'e, 1995 yılında ise %0.8'e inmiştir (KÜBLBÖCK, 1999: 267).

Yukarıdaki veriler Asya ülkeleri dışında kalan gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretindeki payının giderek düşmekte olduğuna işaret etmektedir. Asya ülkelerinde yaşanan krizden sonra bu ülkelerin ihracatları da azalma eğilimine girmiştir. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) verilerine göre, krizden en çok etkilenen beş Asya ülkesinin (Endonezya, Güney Kore, Malezya, Tayland ve Filipinler) ihracatı 1998 yılı Ocak-Eylül döneminde, bir önceki yılın aynı dönemine göre reel olarak %18 oranında artarken, dolar bazında (değer olarak) %3 oranında azalmıştır (DTM, 1998: 13).

Dünya ticareti açısından ikinci ve daha önemli bir değişme ise, dünya ticareti içinde firma içi ticaretin ve bununla ilişkili olarak sektör içi ticaretin payının giderek artışıdır. ABD'de toplam ticaret içinde sektör içi ticaretin payı, 1970-1991 yılları arasında %49'dan %66'ya çıkmış, aynı sürede oran Japonya'da %30'dan %35'e, Almanya'da %59'dan %80'e yükselmiştir (NOVY/PANREITER/FISCHER, 1999: 21).

Ticarete konu olan malların üretimi de uzun zamandır uluslararası faaliyet gösteren firmalarda yoğunlaşmaktadır. Bu firmalar dünya ölçeğindeki üretken sermayenin yaklaşık üçte birine sahiptir. UNCTAD verilerine göre 100 en büyük firmanın kontrolü altındaki yatırım sermayesi miktarı 3400 milyar dolar ve 1992 yılındaki yıllık ciroları ise yaklaşık ABD'nin gayri safi hasılasına eşit 5500 milyar dolar olmuştur. Çokuluslu firmaların dünya ölçeğindeki cirosu, 1993 yılında dünya ticaretinden daha büyük ve 3600 milyar dolardır. Bunların içinde cirosu orta büyüklükte bir ülkenin gayri safi hasılasından fazla olan firmalar vardır ve 70'li yıllardan beri bu türden firmaların sayısı 7000'den 37.000'e yükselmiştir (UNCTAD, 1993 akt. ALTVATER, 1997: 2).

OECD verilerine göre toplam dünya ticaretinin %25 ila %30 arasında değişen bölümü, uluslararası faaliyet gösteren firmaların kendi içinde gerçekleşmektedir (OECD, 1995 akt. ALTVATER,1997: 2). Bir başka araştırmaya göre dünya ticaretinin yaklaşık yarısını (firmalar arası değil) firma içinde gerçekleştirilen ticaret oluşturmaktadır. Böylece dünya ticareti artık Ricardo'nun şarap ve kumaş örneğine göre değil, x oto parçasının y oto parçası ile mübadelesi biçiminde şekillenmektedir. İkinci olarak ülkeler arasında görünen ticaretin gerçekte giderek daha büyük bölümünü aynı çokuluslu firmanın farklı ülkelerde yerleşmiş olan şubeleri arasında yapılan ticaret oluşturmaktadır (NOVY/PANREİTER/FISCHER, 1999: 21-22).

Dünya ticareti içinde sektör içi ticaretin artışı, üretim sürecinin uluslararası entegre olma yönündeki eğilimini destekler niteliktedir. Çünkü sektör içi ticaret büyük ölçüde, üretim sürecinin çeşitli aşamalarının üretim yerlerinin farklı oluşuyla açıklanabilir. Ancak dünya ticaretine ilişkin veriler aynı zamanda ticari akımların gelişmiş ülkeler arasında yoğunlaştığını da göstermektedir. Bu durum üretimin dünya ölçeğinde değil gelişmiş ülkeler arasında entegre olduğuna işaret etmektedir.

3. Üretimde Esnekliğin Arttırılması

1960'lı yılların sonlarından itibaren fordist model çerçevesinde verimliliği arttırma olanaklarının tükenmeye başlamasıyla, finans sermayesi ve üretken sermayenin uluslararası piyasalarda rant arayışına yöneldiğine değinilmişti. Dış ticaretin liberalleştirilmesi ve deregüle edilmesi ile, işletmeler hem kendi anavatanlarında hem de ihracatta artan uluslararası rekabetle karşı karşıya kalmışlardır. Böylece 1980'li ve 90'lı yıllarda sanayi üretiminde rekabet koşulları önemli ölçüde keskinleşmiştir. Uluslararası piyasalarda değişen rekabet koşullarına standart kitle tüketim malları üretimine dayalı fordist sistem çerçevesinde uyum sağlanması güçleşmiştir.

Daha önce genellikle fiyat bazında rekabet edilir ve başarı büyük ölçüde ucuz ve standart mal üretilerek elde edilirken, uluslararası rekabet artık fiyatın yanı sıra yaratıcılığa, değişen talep koşullarına hızla cevap verme yeteneğine ve mal çeşitlemesine dayanmaya başlamıştır (ANSAL, 1994: 28). 1970'li yıllardan itibaren istikrarsız ve küçük pazarların hakim olmaya başlaması, talebin değişken olması ve standart ucuz malların yerini kaliteli ve değişken ürünlerin alması (YENTÜRK, 1994: 38), üretimin organizasyonunda yeni arayışları getirmiştir.

Fordist üretim sistemi geliştikçe, aşırı stokla çalışmanın, niteliksiz işgücü ve ayrıntılı işbölümü ilkesine göre çalışma anlayışının neden olduğu tıkanıklıklar, hatalı ve kalitesiz ürün oranındaki artış, aşırı makinalaşma eğilimi, makinaların boş kalma süresindeki artış gibi faktörler, verimlilik artışını ve

sermayenin yeterince değerlendirilmesini olumsuz etkileyen faktörler haline gelmiştir. Bu bakımdan post-Fordist diye adlandırılabilir yeni üretim sistemi arayışları bir yandan günümüzde hakim olan küçük ve istikrarsız pazarlara ve değişken tüketici tercihlerine uyum sağlayabilecek, diğer yandan sermayenin verimliliğini düşüren kısıtları, tıkanıklıkları aşabilecek bir "verimlilik ve kârlılık artırma" arayışlarının ifadesi olarak kabul edilmelidir (YENTÜRK, 1994: 38).

Elektronik teknolojinin gelişimi, sanayi üretiminde de çeşitli teknolojik dönüşümlerin gerçekleşmesini sağlamış, büyük hacimlerde standart malların ya da aynı malların üretimi yerine, sık sık model değiştirebilmek olanaklı hale gelmiştir (ANSAL, 1994: 28). Sonuçta yeni teknolojilerin gelişimi ve yeni yönetim anlayışının yaygınlaşması ile standart kitle üretimine dayanan Taylorcu iş organizasyonunun, daha esnek üretim biçimlerine dönüştürülmesi eğilimi ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede üretim organizasyonunda iki temel yönelişten söz edilebilir. Bunlardan biri temelinde küçük işletmeciliğin bulunduğu "esnek uzmanlık" modeli, diğeri kitle üretimine dayanan Japon üretim tekniği olarak da anılan "yalın" üretim modelidir (ANSAL, 1994: 30).

Piore ve Sabel (1984), küçük ve esnek uzmanlık yeteneğine sahip işletmelerin, büyük işletmelerden daha avantajlı olduklarını ileri sürmüşlerdir (NOVY/PANREİTER/FISCHER, 1999: 22). Bu işletmelerin gücü büyük ölçüde, sürekli değişen talebe kendilerini kolaylıkla uyarlayabilmelerine bağlanmaktadır (ANSAL,1994:30). Bu yöneliş aynı zamanda üretimin, bölgelerin içsel potansiyelinden daha fazla yararlanılmasını sağlayacak şekilde düzenlenmesi anlamına da gelmektedir (NOVY/PANREİTER/FISCHER, 1999: 22).

İkinci model, Japon üretim örgütlenmesinin örnek alınmasıyla şekillenmiştir. Japonya'da üretimin daha küçük kümeler halinde ve daha esnek üretim yapacak biçimde örgütlenmesi yoluyla emek üretkenliğinin önemli ölçüde artırılabilmesi, dikkatleri bu üretim modeline çekmiştir. Otomobil firması Toyota'da uygulama alanı bulan üretim organizasyonundaki bu türden yenilikler, Toyotizm olarak da adlandırılmakta ve yeni iş organizasyonu firmalar açısından başlıca şu değişiklikleri kapsamaktadır (ANETTES, 1998: 1).

- Yeni ve esnek iş organizasyonu biçimlerinin geliştirilmesi.
- İşbölümünde bir azaltmaya gidilerek, işin daha kompleks hale getirilmesi.
- İşbölümü ve organizasyonun küçük gruplar içinde planlanması ve grubun üretimin kalitesinden de sorumlu olması.
- Hiyerarşik ilişkilerde bir yumuşama
- Bilgi, beceri ve motivasyonun daha önemli hale gelmesi

Japon üretim tekniğinin temel öğeleri, bütünsel kalite kontrolü, Just-in-time (tam zamanında) üretim ve kalite kontrol çemberleridir. Just-in-time sisteminde ana ve tampon stoklar kaldırılarak hem üretim hattında büyük bir

akıcılık saęlanmıŐ, hem de üretim sırasında ara mallarda ve hammaddelerde defolu olanların ya da hatalı üretim derhal farkedilebilmesi mümkün kılınmıŐtır. Kalite kontrolü, Fordizm'de olduğu gibi üretim belirli aŐamalarında ve belirli bölümlerin sorumluluğu altında değil, sürekli olarak yapılmaktadır. Dolayısıyla sıfır hatalı üretim gerçekleŐtirilmesi ve üretim akışının kesintiye uğramamasının sağlanmasında iŐçilere büyük iş düŐmektedir. IŐçiler, Fordist retimde olduğu gibi, yalnız belirli bir parça iÇi değil, çok deęiŐik iŐleri yapabilecek vasıftadır. Herhangi bir hatalı üretim ya da makinaların arızalanması durumunda, orada bulunan iŐçinin derhal müdahale edip sorunu çözmesi beklenmektedir (SCHONBERGER, 1982 akt. ANSAL, 1994: 33).

Konumuz gereği üretim organizasyonundaki bu deęiŐmelerin, uluslararası işbölümünü nasıl etkileyeceğine bakmamız gerekiyor. Öncelikle işin tümünü baŐtan sona bütünlüklü bir yaklaşımla birarada yapmaya yönelen süreç, üretim bazı aşamalarının gelişmekte olan ülkelerde yaptırılması olanağını ortadan kaldırarak, üretim gelişmiş ülkelerde yoğunlaşması koşullarını oluŐturacaktır (YENTÜRK, 1994: 39).

Rekabet gücünün fiyat üzerine kurulu olduğu ve verimlilik artışının maliyet düŐürmeye dayalı olduğu Fordist sistemde, ucuz emeğe sahip olmak gelişmekte olan ülkeler için çok önemli bir karşılaştırmalı üstünlük oluŐturmaktaydı. Emekten tasarruf eden mikroelektronik donanımlı teknolojilerin kullanılmaya baŐlanması, öncelikle emek yoğun bölgelerin işbölümündeki paylarını azaltıcı niteliktedir. Böylece yeniden yapılanma sürecinde, teknoloji ve deęiŐik-nitelikli işgücü açısından fakir olan gelişmekte olan ülkeler, işbölümünde önemli bir avantajlarını kaybetme durumundalar.

rn esnekliği için ayrıca ana-yan sanayi iliŐkisinin daha sıkı ve sürekli etkileşim içinde olması zorunlu hale geliyor. Stoksuz alıŐma ilkesi, girdilerin az miktarda teslimatı gerektirmesi, yan sanayinin nihai mal üreticisinin çevresinde kümeleŐmesi gerekliliğini ortaya çıkartıyor. Gerek retim sürecinde, iŐgücünün niteliğinde ve kullanılan teknolojilerdeki değişim, gerekse ana sanayi-yan sanayi iliŐkilerindeki dönüşümler, gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretindeki paylarını, üretim ve yatırım oranlarını ve istihdamlarını düŐürücü nitelikte görünmektedir (YENTÜRK, 1994: 39-40).

Sonuç olarak üretim organizasyonunda sözü edilen yenilikler, gelişmekte olan ülkelerin dünya işbölümündeki konumlarını olumsuz etkileme potansiyeli taŐır görünmektedir.

DEğERLENDİRME VE SONUÇ

Küreselleşme zerine yaptığımız çalışmanın ana eksenini, dünyanın bir bütünleşme sürecine girdiğini vurgulayan küreselleşme söylemlerinin, hangi tür

dönüşümlerin sonucu olarak ortaya çıktığının araştırılması oluşturmuştur. Küreselleşme uluslararası ekonomik ilişkiler temelinde ele alınmış, uluslararası ekonomik ilişkilerdeki yapılanmaların, üretim ve birikim süreçlerinden ayrı düşünülmemeyeceğinden hareketle, konu üretim, sermaye birikimi ve uluslararası işbölümü bağlamında ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde dünya ekonomisinin uzun dönemli tarihi-yapısal gelişimi ana çizgileriyle özetlenmiş, bu gelişimin izlenmesi, konumuz açısından bazı saptamaların yapılmasına olanak vermiştir. Çevre ülkeleri son yirmi yıldır değil, çok daha eski yıllardan beri dünya ekonomisinin içinde yer almaktadırlar. Dünyaya genişleme eğilimi kapitalist sistemin gelişme dinamiği içinde bulunmaktadır. Ancak tarihi gelişimi içinde uluslararası ekonomik ilişkilerin görece olarak daraldığı ya da yoğunlaştığı dönemlerin yaşanması, "genişleme"nin çevrimsel ve çelişkili bir süreç olduğunu da göstermektedir.

Dünya ekonomisinde gelişim düz ve kesintisiz bir biçimde sürdürülemede, bunalım ve genişleme dönemleri birbirini izlemektedir. Uzun dönemli tarihi-yapısal gelişimin izlenmesi, bunalım ve genişleme dönemlerinin dünya işbölümüne yansıyan önemli sonuçları olduğunu da göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle, uluslararası ekonomik ilişkileri etkileyen yeni yapılanmaların büyük ölçüde genişleme-bunalım konjonktürü ile ilişkili olarak ortaya çıktığı gözlenmektedir.

Bu çerçevede ve tarihi yapısal gelişimi içinde bakıldığında "küreselleşme"nin içeriğini, 1970'li yıllarda belirginleşen bunalım konjonktürü ile ilişkili olarak ortaya çıkan yeni yapılanmaların oluşturduğu söylenebilir.

Çalışmanın ikinci bölümünde sözü edilen yeni yapılanmalar, üretim ve birikim sürecinin gerekleri ile ilişkili bir çerçevede ele alınmıştır. Fordist düzenleme modeli ile verimliliği artırma olanaklarının tükenmesi, üretken sermayenin değerlendirilmesi açısından sorunlar getirmiş, bu sorunların aşılması çabaları üretken sermaye açısından yeni yapılanmaların temelini oluşturmuştur. Bu çerçevede üretken sermaye verimlilik ve kâr oranlarını arttırmak üzere rasyonelleştirme yatırımlarına yönelmiş, üretimin daha esnek organizasyonu yoluyla kâr oranlarını artırma çabasına girmiş, üretim ve pazarlama süreçlerinin dünya ölçeğinde planlanmasına yönelmiştir. Reel üretimde değerlendirme güçlükleri nedeniyle biriken para sermaye için de yeni değerlendirme alanları yaratılmış, böylece hem para sermaye hem de üretken sermayenin global alanda kâr arayışına hız vermesiyle sermayenin uluslararası hareketliliği hızla artmıştır.

Ekonomik politikadaki dönüşümün yeni değerlendirme alanları yaratması ve teknolojik gelişimin de olanaklı kılmasıyla, ülkeler ve para sistemleri arasında spekülasyon motifleriyle hareket eden finans sermayesi

olağanüstü boyutlara ulaşmıştır. Finansal serbestleştirme politikalarının dünya ölçeğinde yaygınlaştırılmasıyla, ulusal finans piyasaları uluslararasılaşmış ve giderek bütünleşme eğilimine girmiştir. Finansal işlemlerin de büyük bölümü gelişmiş ülkeler arasında cereyan etmekle birlikte, finans piyasaları açısından dünya ölçeğinde bir bütünleşme eğiliminden sözedilebilir.

Üretken sermayenin kâr oranlarını arttırmak üzere, üretimi dünya ölçeğinde planlama yönelişi ise niteliksel bir değişme olarak değerlendirilebilir. Daha önceleri üretim büyük ölçüde ulusal ekonominin sınırları içinde yapıyordu. Dünya ticaretinin önemli bölümü, dünyanın farklı bölgelerinden hammadde ve girdi ithalatı ile mamul malların bu bölgelere ihracatından oluşuyor, ancak bu uluslararası değişim sistemi içinde üretim ulusal çerçevede bulunuyordu.

Üretimin yer değiştirmesi 1970'li yıllarda, üretim sürecinin işgücü yoğun aşamalarının, dünyanın düşük ücretli bölgelerine kaydırılması ile başlamıştır. 1980'lerde ise bu konuda daha ileri bir adım olarak, üretim sürecinin "uluslararası entegrasyonu" eğilimleri belirlemiştir. Böylece üretim ve pazarlama süreçleri dünya ölçeğinde planlanır olmuş, katma değer üretimi bölgelere göre yeniden şekillendirilmeye başlamıştır. Nitel bir değişim olarak değerlendirilebilecek olan bu uygulamaların çokuluslu şirketler tarafından yürütüldüğü söylenebilir.

Dünya ticareti ve uluslararası doğrudan yatırımlara ilişkin veriler, üretimin dünya ölçeğinde entegrasyonu yönelişini destekler görünmektedir. İlgili bölümden izleneceği gibi dünya ticareti dünya üretiminden daha hızlı artmakta, üretim yeri farklılıklarıyla açıklanabilecek olan sektör içi ticaret artış eğilimi göstermekte ve bu arada dolaysız yatırım akışının da hız kazandığı gözlenmektedir.

Ancak dış ticaret ve yatırım verileri, hem dünya ticaretinin hem de dolaysız yatırımların gelişmiş ülkelerde yoğunlaştığını açıkça ortaya koymaktadır. Dünya ticareti içinde Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri dışındaki ülkelerin payı düşmekte, dünya ticareti OECD ülkeleri, özellikle ABD, AB ve Japonya'nın oluşturduğu üçlü blok içinde yoğunlaşmaktadır.

Dolaysız yatırım akışının büyük bölümü de gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşmekle birlikte, az gelişmiş ülkelere yönelen üretken sermayede bir artış eğilimi gözlenmektedir. Ancak dolaysız yatırımların yapıldığı ülkelere bakıldığında bu yatırımların Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri ve bazı Latin Amerika ülkeleri ile sınırlı olduğu görülmektedir. Bu ülkelerin dış ticaretleri de gelişmiş ülkelere benzer bir yapı kazanmıştır. Bunların dışındaki az gelişmiş ülkelerde ise genel olarak hammadde ihracına dayalı geleneksel ihracat yapısının sürmekte olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak dünya ticareti ve dolaysız yatırımlara ilişkin veriler, üretimin dünya ölçeğinde entegrasyonu yönündeki eğilimleri destekler görünmektedir. Ancak bu verilerin işaret ettiği önemli bir husus da entegrasyonun gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşmekte oluşudur.

Yukarıdaki tabloya göre gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki ilişkiler, bir ölçüde de gelişmiş ülkeler ile Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri (bazı Latin Amerika ülkeleri) arasındaki ekonomik ilişkiler açısından bir yoğunlaşmadan söz etmek olanaklı görünmektedir. Bu ülkelerin dışında kalan ülkeler açısından dünya ile bir bütünleşme yerine dünyadan bir dışlanma eğiliminin sözkonusu olduğunu söylemek daha doğru görünüyor. En azından üretimin entegrasyonu açısından küreselleşmenin dünyanın bütün bölgelerini içine aldığını düşünmek güçtür. Özellikle teknolojik düzeyleri düşük ve yapısal değişim programları yürüterek dünya piyasası koşullarına kısa sürede uymaya zorlanan ülkeler için bu açıdan önemli sorunlar bulunmaktadır.

Üretken sermayenin verimlilik ve kâr oranlarını arttırmak üzere yöneldiği diğer stratejilerin rasyonelleştirme yatırımlarına ağırlık verme ve üretimin daha esnek organizasyonuna yönelme olduğu belirtilmişti. Rasyonelleştirme yatırımları ile emekten tasarruf etme yoluna gidilmesinin, karşılaştırmalı üstünlükleri ucuz emeğe dayanan ülkeleri dünya ekonomisi ile bütünleştirme yerine bu ülkeleri marjinalleştirme potansiyeli taşıdığı söylenebilir. Üretim organizasyonunu esnekleştirme yönündeki modellerden biri olan küçük ve esnek uzmanlık yeteneğine sahip işletme modeli açısından az gelişmiş ülkelerin bir avantajları olduğu düşünülebilir. Ancak Japon üretim modeli (toyotizm) çerçevesinde, emekten tasarruf edici teknolojilerin geliştirilmesi ve nitelikli işgücü ihtiyacını arttıran yapılanmaların da, nitelsiz ve ucuz emeğe sahip olan ülkelerin dünya işbölümündeki konumlarını olumlu etkileyeceğini ve bunları dünya ile bütünleştireceğini düşünmek için bir neden yoktur.

Sonuç olarak küreselleşme, gelişmiş ülkeler ile, sınırlı ölçüde gelişmekte olan ülke arasında bütünleşme eğilimlerine işaret etse de, dünyanın diğer bölgelerini dışlama eğilimlerini de içinde barındıran paradoksal bir süreç olarak görünmektedir.

Kaynakça

- ANNETTES PHILOSOPHENSTÜBCHEN (1998), "Toyotismus," <http://www.thur.de/philo/globalisierung.htm>.
- ALTENBURG, Tilman (1999), "Industrialisierung in Entwicklungsändern," *Globalisierung und Peripherie HSK 14* (Wien).
- ALTVATER, Elmar (1997), "Der Megatrend der Globalisierung und die Spielräume regionaler Integration von Transformationsgesellschaften," *FU Berlin-FB Politik und Sozialwissenschaften* (Berlin: Otto Ruhr Institut für Politikwissenschaft).
- ALTVATER, Elmar (1996), "Geld, Globalisierung, Hegemoniale Regulierung," <http://www.inf.fu-berlin.de/rojas/digi.htm>.

- ALTVATER, Elmar (1999), "Wirtschaftspolitik im Zeitalter der Globalisierung," <http://www.sync-relations.at/abs-altvater.htm>
- BECKER, Joachim (1999), "Die Peripherie in der kapitalistischen Weltwirtschaft: Kontinuitaeten und Wandel im historischen Überblick" *Globalisierung und Peripherie HSK 14* (Wien).
- BEAMS, Nick (1997), "Der Marxismus und die Globalisierung der Produktion," http://gleichheit.de/ap/ap861/07_global.htm.
- BORATAV, Korkut (1979), *Dnya Ekonomisi ve Gncel Ekonomik Sorunlar* (Ankara: A SBF Ders notlar).
- BHLER, Marcel (1987), *Uluslararasılaşma ve Yeni İşbölümü* (Istanbul: Alan Yayıncılık, Dünya Sorunları Dizisi 3) (ev.: Yılmaz ner).
- FRÖBEL, F. / HEINRICHS, J. /KREYE, O. (1977), *Uluslararası İşbölümü ve Serbest Bölgeler* (Istanbul: Belge Yay. 15).
- DTM (1999), "Dünya Ticaretindeki Gelişmeler Ocak 1999," <http://www.Foreigntrade.gov.tr/DÜNYA/Gelişme99/Gelişme99.htm>.
- EŞKİNAT, Rana (1998), *Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi* (Eskişehir: An. Üniv. Yay. No:1036).
- FELDBAUER, P. / HARDACH, G. /MELİNZ, G. (1999), *Von der Weltwirtschaftskrise zur Globalisierungskrise: Wohin treibt die Peripherie? HSK/IE 15* (Wien:Sdwind).
- GODER, Peter (1990), *Anpassungsprozesse und Internationale Kapitalbewegungen* (Freiburg Universitaet).
- HİRST, P. /THOMPSON, G. (1998), *Küreselleşme Sorgulanıyor* (Ankara: Dost Yayınları) (ev.: . Erdem - E.Ycel).
- HUFFSCHMİDT, Jrg (1997), "Dominanz Globalisierter Finanzmaerkte: Politische Kaputilation statt ökonomische Gesetze," Glasnost Information und Dokumentationssystem Berlin. <http://glasnost.glasnost.de//ko/>
- IMF (1982), *Survey* April 5.
- IMF (1998), *Jahresbericht* 1998.
- IMF (1999), *Jahresbericht* 1999.
- KAEDTLER, Jürgen (1998), "Globalisierung und Arbeitnehmerinteressen."
- KAZGAN, Gülten (1994), *Yeni Ekonomik Düzen'de Türkiye'nin Yeri* (Istanbul: Altın Kitaplar Yay.).
- KEYDER, ağlar (1979), *Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye* (Ankara: Birikim Yayınları).
- KEYDER, ağlar (1981), "Kriz zerine Notlar," *Toplum ve Bilim* , 43/3.
- KEYDER, ağlar (1984), "İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi ve elişikleri," *Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu* (Istanbul: Kaynak Yay.).
- KRAETKE, Michel (1997), "Thesen zur Globalisierung," Universitaet Amsterdam. SEF Workshop, <http://www.bicc.de/sef/varanst/1997/ws-ii/kraetke.html>.
- KURZ, Robert (1998), "Alles im Griff auf den sinkenden Schiff." Forderverein Krisis e.v. [http:// www.Magnet.at/Krisis/artikel](http://www.Magnet.at/Krisis/artikel).
- KÜBLBÖCK, Karin (1999), "Investition, Handel und Verschuldung - Globale Trends und Fakten," *Globalisierung und Peripherie HSK 14* (Brandes&Apsel Südwind).
- LIPIETZ, Alain (1982), "Dnya apında Fordizme Doğru," *Dnya Kapitalizminin Bunalımı* (Istanbul: Alan Yay.) (ev.: Necip akır).
- LIPIETZ, Alain (1983), *Monetarizm ve nc Dnya Sanayileşmesi* (Istanbul: Alan Yayınları, Dünya Sorunları Dizisi 3).
- MİNİBAŞ, Türkel (1998), "Küreselleşen Sermayenin Anayasası," *İktisat Dergisi*, No. 381.

- NETZKER, Ralph (1999), "Die Krise des Fordismus," [home.t-online.de /home/ralph.netzker/fordism./htm](http://home.t-online.de/home/ralph.netzker/fordism./htm)
- NOVY, A. / PANREITER, C. / FISCHER, K. (1999), "Globalisierung und Peripherie," *Globalisierung und Peripherie HSK 14* (Brandes&Apsel Südwind).
- ORHAN, O. Zekai (1995), *Başlıca Enflasyon Teorileri ve İstikrar Politikaları* (İstanbul: Filiz Kitabevi).
- ÖNDER, İ. / TÜREL, O. / EKİNCİ, N. / SOMEL, C. (1993), *Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar* (Ankara: Tarih Vakfı Yurt Yayınları).
- PAMUK, Şevket (1984) "İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye," *Krizin Gelişimi ve Türkiye'nin Alternatif Sorunu* (İstanbul: Kaynak Yay.).
- SAVRAN, Sungur (1988), "Bunalım, Sermayenin Yeniden Yapılanması, Yeni Liberalizm," *Dünya Kapitalizminin Bunalımı* (İstanbul: Alan Yay.).
- SCHMEIDER, Michael (1997), "Globalisierung-Mythos und Wirklichkeit," *Die Fallen im Kreisverband Bad Doberan 1.10.*
- SÖNMEZ, Sinan (1998), *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm* (Ankara: İmge Yay.).
- ULUDAĞ, İ. / ARICAN, E. (1999), "Finansal Liberalizasyon ve Küreselleşme Sürecinde Oluşan Ekonomik Etkiler," *Prof. Dr. Orhan Öğüz'a Armağan*, Yay. No: 640, İstanbul 1999.
- YILDIRIM, Nuri (1983), *Uluslararası Şirketler* (İstanbul: Kaynak Yay.).
- ZÜGEHÖR, Rainer. (1998), *Neoliberale Globalisierung und Nationale Wirtschaftspolitik. Schriftenreihe interdisziplinäre Studien*, Skript 9 (IISF).
- ZÜRN, Michael (1998), "Globalisierung als Möglichkeit," *Universitaet Bremen*, File://D: globalisierung als möglichkeit. htm.